

Юрій Присяжнюк
Денис Хоменко
Володимир Швець

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

студентам
історичних спеціальностей
усіх форм навчання

Черкаси 2026

Автори:

Юрій Присяжнюк – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Денис Хоменко – доктор філософії, викладач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Володимир Швець – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Рецензенти :

Віталій Масенко – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Олександр Житков – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Олександр Ситник – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Згідно з Порядком подання навчальних і навчально-методичних праць на затвердження вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол №08 від 25.02.2026 р.) затверджено до друку кафедрою історії України (протокол №08 від 27.05.2026 р.)

Присяжнюк Ю., Хоменко Д., Швець В.

П 75

Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Нова історія України» для студентів історичних спеціальностей усіх форм навчання. – Черкаси : «Вертикаль», видавець Кандич С. Г., 2026. – 96 с.

ISBN 978-617-7957-31-6

Зміст «Методичних рекомендацій...» ґрунтовано на надбаннях світової історіографії, інших гуманітарних і природничих наук, місія яких допомагати творенню на основі міждисциплінарного підходу якісно нових історичних синтезів. Водночас, видання репрезентує тематичні напрацювання української історіографії, до яких належить багаторічний доробок авторів.

«Методичні рекомендації...» адаптовано до навчально-розвиваючих потреб здобувачів вищої освіти бакалаврату, які в межах акредитованих освітньо-професійних програм опановують навчальну дисципліну «Нова історія України», що охоплює період від початку XIX до початку Першої світової війни. Ця обставина визначає запропоновані структуру, обсяг, характер тексту, список цитованої та використаної літератури, короткий глосарій.

Видання може бути корисним усім, хто цікавиться українською модерною історією.

УДК 94(477)«1801/1914»:377.091.33

© Ю. Присяжнюк, Д. Хоменко, В. Швець, 2026

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	4
Вступні зауваги	5
Мета, завдання та ключові слова навчальної дисципліни ...	9
Компетентності й очікувані результати навчання	10
Мета професійної діяльності (майбутнього) вчителя ЗЗСО / викладача ЗФПО (згідно з положеннями про професійний стандарт)	13
Обсяг і характеристика курсу	14
Пререквізити навчальної дисципліни	14
Технічне забезпечення	14
Політика навчальної дисципліни	14
Тематика, плани та методика проведення семінарів	16
Форми (методи) контролю, система та вимоги оцінювання	56
Критерії оцінювання успішності навчання	61
Особливості методики самостійної роботи	63
Орієнтовний перелік питань для підсумкового контролю ..	72
Список цитованої та рекомендованої літератури / інтернет-ресурсів /	75
Короткий глосарій	87

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ISMA (лат.)	Університет менеджменту інформаційних систем
ЗВО	Заклад вищої освіти
ЗЗСО	Заклад загальної середньої освіти
ЗК	Загальна компетентність
ЗМІ	Засоби масової інформації
ЗФПО	Заклад фахової передвищої освіти
ІК	Інтегральна компетентність
ОП	Освітня програма
ОПП	Освітньо-професійна програма
ПМЛ	Повість минулих літ
ПРН	Програмний результат навчання
ФК	Фахова компетентність

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Навчальна дисципліна (освітній компонент) «Нова історія України» охоплює епоху масштабних зрушень, коли українська спільнота пройшла складний шлях трансформації від традиційного суспільства до потужного культурного й політичного модерного відродження. В одній із методологічних парадигм цей період отримав назву «довге ХІХ століття». Керуючись ідеєю, що хід історії визначається не цифрами календаря, а головними подіями, у такий спосіб було окреслено перехід від аграрного суспільства до індустріального, розвиток капіталізму, пануванням європейських імперій. Загалом події, явища, процеси розглядаються як єдиний цілісний етап, що тривав від Французької революції (1789 р.) до початку Першої світової війни (1914 р.). Попри чітку логічну узгодженість, концепт, запропонований та популяризований британським істориком-марксистом Еріком Гобсбаумом (у фундаментальній трилогії «Вік революцій», «Вік капіталу», «Вік імперій»), нині переживає кризу. Вона зумовлена спробами історичної науки перейти від переваг європоцентризму, лінійного прогресу, націєтворення до глобальної історії, постколоніальних студій, що видаються більш масштабними та внутрішньо взаємопов'язаними, також до історії повсякденності. Науковці прагнуть відмовитися від жорстких хронологічних меж, що виявилися завузькими для розуміння сучасних світових трансформацій. Це мотивує повернення до назви «Нова історія», яка в цьому випадку охоплює час від кінця ХVІІІ ст. до початку ХХ ст. і означає епоху інтенсивної модернізації, промислового перевороту, урбанізації та зародження масових національних рухів із «більш розмитими» хронологічними межами. Вивчення цього курсу дає змогу зрозуміти багато історичних подій та перетворень, зокрема як в умовах жорстокого імперського розділу між двома могутніми наддержавами викристалізувалася сучасна українська ідентичність.

Навчальний матеріал, що в основі своїй скомпонований на здобутках сучасної української та зарубіжної історіографії, демонструє: попри асиміляційну політику й заборони, кілька поколінь української спільноти зуміли виробити власні дієві механізми самозбереження та культурного опору в умовах модернізації. При цьому сама історична наука, незважаючи на те, що майже відійшла від радянського класового догматизму та пододала колоніальні

російсько-імперські наративи, переживає складні, суперечливі процеси модифікації. Українські служителі Кліо фокусують свою увагу на антропологічному вимірі історії, повсякденному житті, емансипаційних процесах, гендерних ролях, ментальності. Провідні вчені намагаються активно застосовувати інструментарій постколоніальних (постсекулярних та ін.) студій, що дає змогу абсолютно по-новому переосмислювати досвід перебування України (як країни) у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій.

Важливою тенденцією розвитку сучасної науки є децентралізація дослідницького фокусу, завдяки якій особливого значення набули мікроісторія, історія міської та сільської мікроспільнот, внесок етнічних меншин у спільну спадщину (історію). Глибоке теоретичне та тематичне осмислення цих складних процесів можна знайти в працях українських істориків, зокрема в монографіях, нарисах, статтях Я. Грицака, О. Толочка, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, О. Реєнта, В. Шандри, О. Кісь, О. Шляхова, С. Качараби, О. Сокирка, О. Середи, О. Сухого, В. Константинова, В. Константинової, М. Байдак, І. Лимаря, А. Бойка, О. Богдашиної, О. Музичка, Т. Пшеничного, Н. Колб, О. Пригаріна, А. Зайця, Л. Якубової, С. Світленка, І. Райківського, В. Кондратьєвої, М. Михайличенка, О. Посунько, Ю. Присяжнюка, також науковців, які активно досліджують історію перших десятиліть ХХ ст. – І. Гирича, В. Масненка, М. Литвина, В. Скальського, С. Корновенка, О. Журби, О. Павлишина, О. Зайцева, О. Курінного, Т. Трясунової, Л. Архипової, Т. Осташко та ін. Водночас зарубіжна історіографія суттєво збагачує цей навчальний курс поглядом із глобальної перспективи. Якісні компаративні аналізи запропоновані в наукових роботах таких авторів як С. Плохій (Гарвард, США), Й. Петровський-Штерн (Північно-Західний університет, США), Т. Снайдер (Єльський університет, США), Ф. Сисин (Альбертський університет, Канада), А. Капелер (Цюрихський університет та ін., Швейцарія), Андреа Граціозі (Неапольський університет, Італія), також О. Субтельний, Д. Бовуа, С. Єкельчик, О. Петренко та ін. Сучасні збірники документів, посібники (нарис) та аналітичні статті цих науковців покликані допомагати здобувачам вищої освіти формувати критичне мислення, набувати професійних знань і компетентностей, позбавлятися впливу історичних міфів, розуміти логіку інтеграції України в загальноєвропейському контексті.

Успішне засвоєння освітнього компоненту неможливе без детального ознайомлення та критичного аналізу діяльності плеяди

видатних особистостей, які своєю працею заклали міцний фундамент модернізації української спільноти, становлення національної держави. Початком тривалого процесу національного пробудження традиційно прийнято вважати першу пам'ятку українського письменництва – поему «Енеїду», що була написана І. Котляревським живою розмовною народною мовою. На західноукраїнських землях знаменна роль започаткування нової української літератури випала діячам «Руської трійці» – М. Шашкевичу, І. Вагилевичу, Я. Головацькому.

Особливе місце на мапі модерного «відродження» посідає Черкащина – історичний регіон, що «подарував» Україні та світові справжніх титанів духу. Саме тут, у Моринцях, народився геніальний Т. Шевченко. Крім нього, у цьому краї жили й творили історик та громадський діяч М. Максимович, автор першої української опери С. Гулак-Артемовський, письменник і драматург М. Старицький. У Звенигородці дитинство провів сходознавець А. Кримський, у Городищі розгорталася підприємницька та благодійна діяльність родини промисловців-меценатів Смиренків, зокрема Платона й Василя. На Черкащині гартувався дух майбутнього ідеолога державної незалежності В. Липинського, починало свій шлях багато лідерів визвольних змагань початку ХХ ст.

Справжнім духовним пророком та консолідуючою постаттю для всього народу (нації) став Тарас Шевченко. Справу політичного та культурного самоусвідомлення української людності розвивали члени Кирило-Мефодіївського братства М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, О. Маркович. Вагомий теоретичний внесок у розвитку європейської громадської думки, соціології та політичної культури другої половини століття зробив видатний мислитель М. Драгоманов.

На ниві формування професійної історичної науки, археології та етнографії вже в пореформені десятиліття засяяли імена істориків В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія, Д. Яворницького, О. Єфименко, антрополога Хв. Вовка. Багата українська література, яка стала головною зброєю в боротьбі за визнання нації, розвивалася завдяки творчості талановитих І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, геніального І. Франка.

Національне театральне мистецтво підняли на світовий рівень легендарні корифеї М. Кропивницький, М. Садовський, О. Саксаганський, М. Заньковецька, старший із Тобілевичів – видатний

драматург І. Карпенко-Карий. Фундатором української класичної музики став композитор М. Лисенко, а жанр опери збагатили своїми творами згаданий вище С. Гулак-Артемівський та Д. Січинський.

Не менш важливу роль у суспільних трансформаціях відіграв потужний рух українського меценатства, представлений підприємцями В. Симиренком, родиною Терещенків (Миколою, Артемом, Федором), Б. Ханенком, Л. Бродським, які фінансували видання книг, будівництво шкіл та лікарень.

У політичному, економічному та правозахисному полі Галичини впевнено діяли: Ю. Бачинський, який першим чітко обґрунтував потребу державної незалежності України (етнічних земель), К. Левицький та О. Барвінський. Розвиток жіночого емансипаційного руху, відкриття перших дівочих гімназій та боротьба за права жінок були нерозривно пов'язані з діяльністю Н. Кобринської, О. Пчілки, С. Русової.

На зламі століть ідеї безкомпромісного політичного державництва та українського націоналізму сформулював і обґрунтував М. Міхновський. Водночас, практичну політичну боротьбу, розбудову перших політичних партій та фінансову підтримку преси здійснювали такі громадські діячі як Є. Чикаленко, М. Павлик, В. Винниченко, С. Петлюра.

Релігійне та духовне відродження підавстрійської України на початку ХХ ст. очолив видатний церковний лідер, митрополит А. Шептицький, чия діяльність виходила далеко за межі суто церковних справ.

З огляду на зазначене, вивчення пропонованої дисципліни дасть змогу здобувачам базової вищої освіти детально простежити, як через ідеї, щоденну виснажливу працю та жертвну боротьбу сотень людей народилася об'єднана модерна українська нація. Принагідно вони мають чудову нагоду опанувати передбачені ОПП компетентності: інформаційну, хронологічну, просторову, аксіологічну,

Щодо виховних цілей, то вони здебільшого пов'язані з доведенням та ствердженням суб'єктності модерної України. Її варто інтерпретувати як частину європейського модернізаційного простору, як позбавлену імперських наративів історію «окремої» спільноти («суспільства»), у межах переваг антропологічного підходу, про що йшлося вище.

Бажаємо успіхів!

МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА КЛЮЧОВІ СЛОВА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою викладання навчальної дисципліни «Нова історія України» є на основі наукової інтерпретації основних і суміжних навчально-пізнавальних проблем (здобутків сучасної історіографії) забезпечити максимально оптимальне опанування здобувачами базової вищої освіти загальними й фаховими компетентностями, формування й засвоєння ними систематизованих знань про історичний поступ української спільноти (також представниками інших етносів, що мешкали на території України) в період становлення основ модерного суспільства, а в ширшому контексті – умінь й навичок наукового трактування явищ минувшини епох Просвітництва, Романтизму, Реалізму та Модернізму як, беручи загалом, конкретної історичної дійсності, у всій її складності, суперечності, соціокультурній визначеності та антропологічній конкретності.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни «Нова історія України» передбачено:

- опанування здобувачами базової вищої освіти складних подій, явищ, процесів і тенденцій історичного поступу України епохи модерності, зокрема тих, що були притаманні українцям та решту народам Центрально-Східної Європи;
- засвоєння сучасних (інноваційних) теоретико-методологічних підходів тлумачення історії «довгого» ХІХ ст.;
- опанування основних понять і термінів (категорій), прищеплення студентам компетентностей ними оперувати;
- формування в здобувачів вищої освіти професійних умінь та навичок ведення наукових досліджень;
- синхронне вирішення питань, пов'язаних із набуттям компетентностей дидактичного спрямування;
- виховання патріотичних почуттів, гордості й поваги до свого (національного) історичного минулого;
- сприяння громадянському розумінню причетності кожного до захисту, розбудови сучасного й майбутнього України як нації, держави, культури.

Ключові слова навчальної дисципліни: Україна (Наддніпрянина, Галичина, Закарпаття, Буковина), Російська імперія, Австрійська (Австро-Угорська) імперія, криза кріпацтва, промисловий переворот, Велика реформа 1861 р., трудова еміграція, столичинська реформа, російщення, інтелігенція, національне пробудження, Кирило-Мефодіївське братство, «Руська трійця», громади, народовці, РУРП, РУП, «Самостійна Україна», «П'ємонт України», НТШ.

КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Навчальна дисципліна «Нова історія України» забезпечує формування таких компетентностей, передбачених освітніми програмами підготовки бакалаврів спеціальностей В9 Історія та археологія, А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта).

Інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні завдання та вирішувати практичні проблеми у сфері історії (науки й дидактики), що передбачають застосування сучасних теоретико-методологічних засад, інноваційних методик (технологій) навчання, комплексних і системним підходів.

Компетентності:

Для В9 Історія та археологія:

Здатність до абстрактного мислення, аналізу й синтезу.

Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

Здатність виявляти, ставити та вирішувати науково-пізнавальні проблеми.

Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами й процесами в минулому та сучасності.

Здатність використовувати фахові знання та професійні навички для виявлення, охорони й популяризації історико-культурної спадщини.

Здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, уміння аналізувати, оцінювати й прогнозувати політичні, економічні, культурні, соціальні події та явища.

Здатність працювати з історичними текстами й документами, коментувати, анотувати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати та обговорювати результати наукових досліджень.

Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

Для А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта):

Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями.

Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності, досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу й суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку й ведення здорового способу життя.

Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

Здатність генерувати нові ідеї.

Здатність цінувати та поважати різноманітність та мультикультурність.

Здатність використовувати інновації в професійній діяльності.

Програмні результати навчання:

Для В9 Історія та археологія:

Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу й історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій, використовувати ці знання в професійній діяльності.

Знати основні підходи до вивчення української та світової історії, принципи й методи історичного пізнання, основні типи та види історичних джерел.

Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

Виявляти взаємозв'язки між минулим та сьогоденням, аналізувати суспільні процеси в історії України в контексті європейської й світової історії.

Здійснювати аналіз ситуації з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи й світу, чинники, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних і культурних цінностей.

Для А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта):

Демонструвати академічні знання з освітньої галузі/навчального предмету (інтегрованого курсу), володіти методиками та технологіями моделювання змісту навчання, відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів.

Добирати дидактичні матеріали для вивчення учнями окремих тем/розділів навчальної програми, відповідно до обов'язкових результатів навчання.

Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи й світу, чинники, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних і культурних цінностей.

Висвітлювати історичний процес об'єктивно, на основі різноманітних джерел, трактувань; виважено представляти контрверсійні та суперечливі теми; виявляти стійкість до маніпуляції суспільною свідомістю навколо історичних подій та їх інтерпретацій; розуміти соціальні наслідки зловживання історією.

Виявляти взаємозв'язки між минулим та сьогоденням, аналізувати суспільні процеси в історії України в контексті європейської й світової історії; застосовувати інтегроване мислення для вирішення актуальних проблем історії.

МЕТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (МАЙБУТНЬОГО) ВЧИТЕЛЯ ЗЗСО / ВИКЛАДАЧА ЗФПО (ЗГІДНО З ПОЛОЖЕННЯМИ ПРО ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТ)¹

Мета професійної діяльності вчителя (історії) / викладача ЗФПО полягає в організації навчання та виховання учнів / студентів під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування в них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації й продовження навчання.

Учитель спільно з батьками, іншими передбаченими чинним законодавством представниками учнів / студентів сприяє розвитку їхніх здібностей, формуванню в них навичок здорового способу життя, дбає про їхнє фізичне й психічне здоров'я; формує в учнів / студентів усвідомлену потребу додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; настановленням і особистим прикладом утверджує повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема гуманізму, національного патріотизму, толерантності, соціальної справедливості, працелюбства; формує в учнів прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Процеси навчання, виховання та розвитку учнів є наскрізними. Їхня цілісність забезпечується наявністю у вчителя загальних і професійних компетентностей, необхідних для виконання всіх трудових функцій.

¹Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» розроблено МОН України спільно з Українським інститутом розвитку освіти за участі вчителів і директорів шкіл, фахівців, які здійснюють підготовку вчителів, підвищення їхньої кваліфікації та проводять сертифікацію вчителів, а також за підтримки проєктів «Навчаємось разом» і «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі НУШ технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками». Він відповідає Національному класифікатору України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» (2320 Вчитель закладів загальної середньої освіти) й дає змогу вчителям визначати чіткі орієнтири власного професійного розвитку, а також покликаний запобігати ризикам необ'єктивного оцінювання професійних компетентностей учителів під час їхньої атестації та сертифікації.

Обсяг і характеристика курсу (станом на червень 2026 р.)

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни	
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Освітня програма, спеціальність	B9 Історія та археологія A4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)	B9 Історія та археологія A4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Рік навчання	3	3
Семестр вивчення	6	6
обов'язкова / вибіркова	обов'язкова	обов'язкова
Кількість кредитів ЄКТС	6	6
Загальний обсяг годин	180	180
Кількість годин навчальних занять	54	14
Лекційні заняття	24	6
Практичні заняття	0	0
Семінарські заняття	30	8
Лабораторні заняття	0	0
Самостійна та індивідуальна робота	126	166
Форма підсумкового контролю	екзамен	екзамен

ПРЕРЕКВІЗИТИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Для вивчення курсу здобувачі вищої освіти потребують базових знань з дисциплін «Давня історія України», «Середньовічна історія України», «Історія середніх віків та раннього нового часу», «Новітня історія України», «Шкільний курс історії та методика його викладання», «Педагогіка та психологія».

ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вивчення навчальної дисципліни не потребує використання програмного забезпечення, окрім загальнонавчаних офісних програм та онлайн-сервісів.

ПОЛІТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Письмові (творчі) роботи. Очікується, що здобувачі базової вищої освіти виконують декілька видів творчих робіт (тези наукових доповідей (сповіщення), презентації, есе та ін.). У

випадку якщо протягом семестру студент не отримав потрібної кількості балів для допуску до екзамену, він може виконати передбачені програмою завдання, завчасно узгодивши з викладачем терміни їхнього виконання.

Академічна доброчесність. Очікується, що напрацьовані здобувачами базової вищої освіти звіти та інші матеріали будуть репрезентувати їхні оригінальні дослідження чи власне авторські міркування. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, текстові запозичення, втручання в роботу інших студентів можуть бути кваліфіковані як академічна недоброчесність. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі здобувача освіти є підставою для її не зарахування викладачем (науковим керівником), незалежно від масштабів та способів необґрунтованих запозичень (плагіату).

Відвідування занять. Відвідання занять є важливою складовою навчального процесу у ЗВО. Очікується, що кожний здобувач базової вищої освіти відвідає всі лекції й семінарські заняття навчальної дисципліни. Між тим, він має інформувати викладача (професора, доцента) про неможливість відвідання конкретного заняття. Допускається один пропуск з поважних причин, який не впливатиме на характер та критерії оцінювання. У будь-якому випадку студенти зобов'язані дотримуватися термінів, які визначені для виконання всіх видів залікових робіт, передбачених навчальним планом курсу.

ТЕМАТИКА, ПЛАНИ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРІВ

Семінарське заняття 1 Україна на шляху трансформації ранньомодерної нації в модерну (2 год.)

ПЛАН

1. Термінологія та джерела вивчення історії України XIX – початку XX ст.
2. Історіографія української історії XIX – початку XX ст.
3. «Довге» XIX ст. у методологічних парадигмах українських та зарубіжних істориків. Періодизація української історії XIX – початку XX ст.
4. Українська національна ідея модерної доби.

Рекомендована література

1. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2004. 552 с.
2. Грицак Я. Вступ. Що таке новітня історія України. *Грицак Я. Й. Нарис історії України : формування модерної української нації XIX – XX ст.* 2-е вид. Київ, 2000. С. 10–15.
3. Колесник І. Український історик і влада : від примусу до партнерства. *Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки.* Київ, 2016–2017. Вип. 9. С. 9–24.
4. Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ : Критика, 2011. 544 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті. *Історичні есе : у 2 т. / відп. ред. Ф. Сисин ; упоряд. Я. Грицак.* Київ, 1994. Т. 1. С. 193–202.
6. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура. *Укр. іст. журн.* 1991. №3. С. 97–107.
7. Плохій С. М. Брама Європи : історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. с англ. пер. Р. Клочка. Вид. доп. і переробл. Харків : КК «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021 509 с.

8. Присяжнюк Ю., Горенко Л. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.). *Укр. іст. журн.* 2000. №5. С. 88–97.
9. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* Івано-Франківськ, 2007. Вип. XII–XIII. С. 3–14 ; 2008. Вип. XIV. С. 3–17.
10. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст. : методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку. *Укр. іст. журн.* 2007. № 6. С. 218–232.
11. Свириденко О. Українська національна ідентичність та її характеристика в епістолярній спадщині О. Стороженка. *Наукові записки Нац. ун-ту «Остроз. акад.».* Серія : *Культурологія.* 2017. Вип. 18. С. 89–91.
12. Таран Л. В. Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської та української історіографії). *Укр. іст. журн.* 2007. № 2. С. 185–197.
13. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть. *Україна : наука і культура.* Київ, 1991. Вип. 25. С. 159–167.

Методичні поради

Попервах варто з'ясувати сутність понять «нова (модерна) історія України» та «українське XIX століття». Простежити історіографічну традицію, методологічні дискусії дослідження й інтерпретації цього періоду минувшини. Окремо зупинитися на характеристиці джерельної бази, зокрема актових і діловодних документах російських та австрійських органів державного управління, політичних творах, публіцистика, описових творах, документації політичних партій і організацій, статистичних даних, періодиці, мемуаристиці. Окремо сказати про художню літературу як специфічне історичне джерело.

При відповіді на друге питання варто зупинитися на загальній характеристиці та особливостях історіографічної бази української історії модерного часу. Простежити розвиток наукової думки від моменту її зародження у XIX ст. до сучасних історичних студій.

Коротко зупинитися на здобутках зарубіжної історіографії української історії XIX ст.

Третє питання потребує комплексної інтерпретації нової історії України в методологічних парадигмах українських та зарубіжних істориків. При аналізі періодизації української історії XIX ст. звернути увагу на «стадіальну» схему, також москвоцентричний та польськоцентричний образи історії України. Далі зупинитися на перших спробах подолання імперського «великого наративу» в осягненні минувшини «золотого віку». Докладно про формування українського національного образу історії України: від романтичної до позитивістської парадигми. Історія України кінця XVIII – початку XX ст. у контексті народницької концепції В. Антоновича – М. Грушевського, державницької концепції В. Липинського та його послідовників. Націоналістична візія української історії. Історія України в марксистсько-ленінській формаційній концепції, її критика. Концепція «українського XIX століття» І. Лисяка-Рудницького. Євразійська схема (між Сходом і Заходом). Завершити аналіз доцільно постмодерністським та глобальним баченням «українського XIX ст.».

Відповідь на четверте питання передбачає аналіз феномену «української національної ідеї» на тлі розвитку аналогічних процесів у країнах Європи. Більше про слов'янське відродження, зростання української національної самосвідомості. Вплив західноєвропейського Просвітництва, романтизму, найвизначніших подій суспільно-політичного життя Європи та світу на українську національну ідею, її репрезентантів.

Семінарське заняття 2
Українські землі в складі Російської та
Австрійської імперій (кінець XVIII – XIX ст.).
(2 год.)

ПЛАН

1. Українські землі як об'єкт експансії імперій наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.
2. Адміністративно-територіальний устрій України в складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій.
3. Особливості політичної системи імперій Гольштейн-Готторп-Романових та Габсбургів.
4. Зміни в соціальній структурі та етнічному складі населення України XIX ст. Переселенські рухи.
5. Економічний розвиток українських земель у першій половині XIX ст. Криза кріпосництва.

Рекомендована література

1. Багалій О. Д. Історія військових поселень в Україні. Із неопублікованої спадщини / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Упоряд. : В. Л. Маслійчук, Т. Г. Павлова ; редкол. : В. Л. Маслійчук (голова) та ін. Харків : САГА, 2007. 348 с.
2. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між російським царизмом та українськими масами (1831 – 1863). Київ : РАУ, 1996. 420 с.
3. Венгерська В. Українські проекти та націотворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок XX століття) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2013. 44 с.
4. Гордуновський О. М., Гуржій О. І., Ресент О. П. Торгівля в Південній Україні : організація товарообігу та людський потенціал (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2017. 155 с.
5. Грицак Я. Нариси з історії України : формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
6. Довжук І. В., Борчук С. М. Аграрний сектор Наддніпрянської України в середині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 68–80.

7. Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.). *Укр. іст. журн.* 2006. № 3. С. 16–41.
8. Доценко В. О. Соціально-економічне становище єврейської громади українських земель Російської імперії у XIX столітті. *Наукові праці іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту.* 2015. Вип. 43. С. 95–99.
9. Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX ст. : моногр. Полтава : «Інтер Графіка», 2003. 130 с.
10. Якименко М. А. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки столипінських реформ (1906–1913 рр.) : моногр. Полтава : РВВ ПДАА, 2009. 148 с.
11. Янишин Б. М. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини (XIX – початок XX ст.) : основні риси, стан та перспективи дослідження. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 135–146.
12. Ярцун Ю. О. Хвороби шляхти та їх лікування у XIX столітті (за матеріалами Київської губернії). *Гілея.* 2017. Вип. 118. С. 37–41.

Методичні поради

У першому питанні варто звернути увагу на специфіку державної автономії українських земель у другій половині XVIII ст. Користуючись історичними картами, потрібно простежити територіальні зміни внаслідок трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795), учасниками яких були правлячі кола найвпливовіших держав Європи – Австрійської та Російської імперій, а також Королівства Пруссії. Варто з'ясувати час і масштаб включення українських етнічних територій до імперських геополітичних утворень унаслідок російсько-турецьких війн 1806 – 1812 рр., Східної (Кримської) війни 1853 – 1856 рр. Приділити увагу різним аспектам впливу на українське населення війн, ініційованих наполеонівською Францією, розглянути історіографію цього питання. Доцільно також простежити реакцію різних верств на військові дії в Україні та Російській імперії загалом. Насамкінець звернути увагу на основні тенденції інтеграції української спільноти в зміненому державно-політичному статусі. У висновку

пропонується дати відповідь на питання: які чинники державної політики сусідніх держав-агресорів були рушіями суспільних змін в Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.?

Друге питання є своєрідним продовження першого, оскільки передбачає відповідь на питання адміністративно-територіального устрою українських земель у складі Російської та, відповідно, Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Його аналіз доречно розпочати з завершальної фази інтегрування українських земель – ліквідації решток державного устрою Гетьманщини, позиції традиціоналістів та асиміляторів. Зупинитися на обставинах включення Південної України та Криму (Північного Причорномор'я) до складу імперії. Репрезентувати Правобережну Україну в контексті річпосполитського спадку та новопосталих російських порядків. Порівняльний аспект політики Гольштейн-Готторп-Романових і Габсбургів щодо українського населення: спільне й відмінне. Україна в геополітичних планах Російської імперії та інших держав на початку XIX ст.

У відповіді на третє питання зупинитися на особливостях політичної системи імперій Габсбургів та Гольштейн-Готторп-Романових. Пояснити феномен абсолютної монархії (абсолютизму) та її особливі риси. Про самодержавний консерватизм політичної системи імперії та Гольштейн-Готторп-Романових. Ліберальні проекти та їхній крах (реформи М. Сперанського). Політична трансформація монархії Габсбургів (1804 р. – проголошення Австрійської імперії, з 1867 р. – Австро-Угорська імперія). Сформулювати проблему (робочу гіпотезу) перспектив перебування українства під владою імперій (у контексті специфіки переходу до національно-державного життя народів Східної Європи).

У четвертому питанні здобувачі базової вищої освіти повертаються до аналізу соціальної структури суспільства та демографії української спільноти XIX ст. Варто концептуально охарактеризувати зміни в соціальній структурі та етнічному складі населення України. Чітко відокремити, де відбувався природні процеси трансформації (зокрема й демографічних змін), а які переміни стали наслідком державної політики. Наголосити на спробах і наслідках асиміляції (насамперед колонізації та

зросійщення). Окрему увагу приділити переселенським рухам: простежити причини, масштаби, основні міграційні потоки, результати та наслідки міграцій. Особливу увагу звернути на трудову міграцію (відхожі промисли).

П'яте питання присвячене проблематиці соціально-економічного розвитку українських земель у першій половині XIX ст., також кризі кріпацтва. Його аналіз доречно розпочати з історіографії, критичній оцінці її здобутків та пізнавальних пасток. Потрібно ґрунтовно висвітлити різні аспекти сутності господарювання на засадах кріпосного права, а також простежити динаміку змін, пов'язану з наростанням кризових явищ у суспільстві. Приділити увагу соціально-економічній політиці монархічних урядів Російської та Австрійської імперій, проблемі її ефективності. Окремо зупинитися на самій кризі кріпацтва, з огляду на це, на скасуванні кріпосної залежності селян як історично зумовленій потреби. Принагідно окреслити основні ознаки ринкових (товарно-грошових, капіталістичних) відносин та їхній вияв у першій половині XIX ст. Під час висвітлення п'ятого питання прояснити такі явища як еволюція поміщицького землеволодіння та селянського землекористування, зростання ролі орендних відносин, посесія, активізація ярмаркової торгівлі, зростання товарності господарств, поява та поширення поміщицької мануфактури. Аналіз закінчити загальним становищем суспільства напередодні скасування кріпосного права.

Семінарське заняття 3
«Українське питання» в європейській політиці та
Свідомості кінця XVIII – початку XX ст.
(2 год.)

ПЛАН

1. Українське суспільство й захід епохи Великої французької революції.
2. Україна й наполеонівські війни.
3. Україна XIX ст. в уявленнях європейців та росіян.
4. «Українське питання» у політичній риторикі імперської влади.

Рекомендована література

1. Ададуров В. «Наполеоніда» на Сході Європи : уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. 2-е вид., доп. переробл. Львів : Вид-во УКУ, 2018. 624 с.
2. Брицький П., Бочан П. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVIII – XIX століттях. Чернівці : Технодрук, 2011. 308 с.
3. Вулф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленького. Львів : Критика, 2009. 592 с.
4. Вьоллер Б. Галичина як проблема географічної інтеграції: місце коронного краю на ментальних картах у німецькій та австрійській географії XIX – початку XX ст. *Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки*. Київ, 2011 – 2012. Вип. 6. С. 269–287.
5. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 328 с.
6. Захарчук О. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. *Укр. іст. журн.* 2014. № 1. С. 169–187.
7. Із австрійсько-німецької україніки 18 – 19 століть / упоряд. Б. Гавришкова. Львів : Аверс, 2008. 103 с.
8. Історія української культури : курс лекцій / М. В. Кашуба. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 120 с.
9. Кураєв О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843 – 1914). *Укр. іст. журн.* 2006. № 1. С. 43–61.
10. Луняк Є. «Історія козаків» Шарля-Луї Лезюра (1814) в контексті козацьких зацікавлень у наполеонівській Франції. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2013. Вип. 21. С. 234–250.
11. Панчук І. Історія України очима іноземців : довідник-хрестоматія. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 304 с.
12. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ : Ярославів Вал, 2011. 256 с.
13. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті

галицьких українців у ХІХ столітті). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 498 с.

14. Черкащина : історія краю та його людності / С. Горшко та ін. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2017. 697 с.

Методичні поради

Відповідь на перше питання вимагає від здобувачів вищої освіти панорамного мислення про Велику французьку революцію (1789 – 1799) та розгортання європейського Просвітництва, які мали неоднозначний вплив на українські землі, насамперед тому, що вони перебували в складі двох реакційних імперій – Російської та Австрійської. Ці впливи сприяли пробудженню національної самосвідомості українців (русинів, малоросів), але водночас викликали жорсткі репресії з боку влади. Студенти мають показати українську спільноту на тлі завершення епохи Великої французької революції, наголосити на відмінностях по обидві сторони імперського кордону. Конкретно проговорити становище західноукраїнських земель у планах європейської дипломатії на рубежі ХVІІІ – ХІХ ст., а також появу та діяльність дворянських таємних товариств у контексті європейського революційного процесу 1810-х – 1820-х рр.

Особливий інтерес викликає проблема участі українців у наполеонівських війнах. Спираючись на здобутки сучасної історіографії, студентам потрібно поетапно висвітлити такі її аспекти: Україна в завойовницьких планах Наполеона І та ставлення до нього верхівки українського суспільства, бойові дії 1812 р. на території України, формування козацького та земського ополчення (Іван Котляревський сформував 5-й Полтавський козацький полк та ін.). Окрему увагу звернути на безпосередню участь українців у війні в складі російських регулярних імператорських військ та партизанських загонів проти французької армії (1812 – 1814 рр.) (генерали Петро Котляревський, Дмитро Невіровський, Михайло Милорадович та ін.). Завершити аналіз доцільно акцентами на репресіях щодо українців, зокрема козаків і селян, які повірили царизму й воювали за його інтереси, також реакційним режимом аракчеєвщини, створенням жорстокої системи військових поселень (1817 – 1857 рр.).

Аналіз третього питання доречно розпочати знайомством із масштабним культурним та ідейним напрямом кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. (що протиставив раціоналізму культ почуттів) – романтизмом. Студентам варто комплексно й системно проаналізувати уявлення європейців та росіян на Україну саме в контексті світоглядних пріоритетів доби романтизму. Німецькі мандрівники й учені про Україну (Йоганн Християн фон Енгель, Йоганн Георг Коль, Йоганн Генріх Блазіус, Август фон Гакстгаузен, Едуард Гартман та ін.). Французькі зацікавлення Україною (Вольтер, Жан-Бенуа Шерер, Проспер Меріме, Казимир Делямар та ін.). Україна очима англійців (Джозеф Маршалл, Вільям Кокс, Едвард Данієл Кларк, Джордж Раффалович, Роберт Вільям Сітон-Вотсон та ін.). Російська громадськість про Україну (Малоросію). Погляди російських науковців і громадських діячів на Галичину (Петро Кеппен, Михайло Погодін, Василь Кельсієв, Михайло Раєвський та ін.).

Четверте питання торкається реакції самодержавства та його численних апологетів серед російського чиновництва й інтелігенції на українське національне пробудження. Протягом ХІХ ст. політика імперії зазнала суттєвої трансформації. Тривалий час українські землі прийнято було розглядати в контексті «Східного питання». Власне російсько-турецькі війни 1806 – 1812 та 1828 – 1829 рр., Східна (Кримська) війна 1853 – 1856 рр., національно-визвольне повстання в Герцеговині й рух прогресивної громадськості в Наддніпрянщині на підтримку боротьби південних слов'ян проти турецького іґа, російсько-турецька війна 1877 – 1878 рр. – усе це етапи трансформації українського питання, пов'язаного з комплексом міжнародних суперечностей, спричинених занепадом Османської імперії, піднесенням національно-визвольних рухів на Балканах та боротьбою європейських держав за поділ османського спадку і контроль над стратегічно важливими чорноморськими протоками.

Зміна акцентів українського питання в другій половині ХІХ ст. Українська ідея як політичний і культурний «сепаратизм» і польська та австро-німецька «інтрига» в російській імперській свідомості. Українське питання в Державній думі Російської імперії. Трагування українського питання в польському національному та інших визвольних рухах.

Семінарське заняття 4
Суспільно-політичні рухи в Україні
першої половини XIX ст.
(4 год.)

ПЛАН

1. Масони. Започаткування організованого опозиційного руху російському самодержавству.
2. Декабристи. Перші таємні союзи. Україна в програмних документах декабристів. Повстання Чернігівського полку.
3. Листопадове (польське) повстання (1830 – 1831 рр.).

Рекомендована література

(з обов'язковим опрацювання польськомовних джерел)

1. Manifest obu izb sejmowych Krylestwa Polskiego o powstaniu narodu polskiego (20 grudnia 1830) surl.li/wpamcl
2. Odezwa do wojska (26 lutego 1831) surl.li/rilumt
3. Rozkaz dzienny Iwana Dybicza Zabałkańskiego (13 stycznia 1831) surl.li/otcdj
4. Uchwała Sejmu o bezkrylewiu i niepodległości Polski oraz o powołaniu Rządu Narodowego surl.li/enmrxm
5. Uchwała Sejmu o detronizacji Mikołaja I surl.li/wgyysb
6. Zapiski Fryderyka Chopina z albumu-dziennika, na wieść o zdobyciu Warszawy przez Rosjan w 1831 roku surl.li/ywcpd
7. Гапусенко І. М., Олійник Л. В. Висвітлення руху декабристів на Україні в радянській історіографії. *Укр. іст. журн.* 1975. №12.
8. Гермайзе О. Рух декабристів і українство. Україна. 1925. №6.
9. Грушевський М. 1825–1925. *Україна*. 1925. № 6 (15). С. 3–4.
10. Декабристи в Україні : дослідження й матеріали / упор. : Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш ; ред. кол. : В. А. Смолій та ін. Т.6. Київ : СПД Цимбаленко Є. С., 2009. 204 с.
11. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.
12. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX століття

/ НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського – Подільський осередок. Хмельницький національний університет. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. 350 с., 18 с. іл.

13. Ковальчук О. Дослідження козацької еліти в першій половині XIX ст. : історіографічний, джерелознавчий та археографічний аспекти. *Славістична збірка*. 2016. Вип. II. С. 81–88.
14. Крижановська О. О. Історія масонства в Україні : інформ. довід. слов. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1997. 61 с.
15. Савченко В. Україна масонська. Київ : Нора Друк, 2015. 252 с.
16. Сватко В. І., Вишемірський Р. В. Європейська «Весна народів» на території України 1848–1849 рр. *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2017» : зб. матеріалів XIX Всеукр. наук. конф. молодих учених. Серія : Історія. Філософія*. Черкаси, 2017. С. 192–193.
17. Стеценко В. Вплив війни 1812 року на свідомість українського суспільства. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Історія*. 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 91–95.

Методичні поради

Відповідь на перше питання доречно розпочати з аналізу активізації суспільно-політичного життя в Україні на початку – у першій половині XIX ст. Звернути увагу на зовнішні впливи та внутрішні обставини виникнення (поширення) масонського руху. Масони в першій чверті XIX ст. Містицизм та «юнацька романтика» масонів. Започаткування організованого опозиційного руху політичному режиму російського самодержавства. Форми таємних товариств (ложі), їхня мета та наслідки діяльності («Любов до істини» (Полтава), «Об'єднання слов'ян» (Київ) та ін.). Імпульс до творення суто політичних товариств національного забарвлення. Національні риси українського масонства в контексті домінуючої прихильності космополітичним засадам ордену. В. Л. Лукашевич. «Малоросійське товариство».

Друге питання семінарського заняття присвячене декабристам, що ввійшли в історію як перші таємні організації (союзи) антисамодержавного та антикріпосницького спрямування.

Розпочати аналіз доцільно з факту оформлення на теренах Російської імперії, зокрема й Наддніпрянської України, справжньої політичної опозиції царському режиму, що прагнула провести глибокі соціально-економічні та політичні перетворення. Далі про діяльність у Кам'янці-Подільському таємної організації «Залізні персні» (1815 – 1816). 1816 р. у Петербурзі виник «Союз порятунку» – дворянська таємна політична організація, що ставила за мету досягти своїх цілей збройним державним переворотом. Члени «Союзу порятунку» зніщували створення нової таємної організації – «Союзу благоденства» (1818 – 1821), до складу якої входило більше 200 осіб. Організація мала відділення (філії, управи) в Кишиніві, Тульчині, Полтаві та ін. містах. «Південне товариство» Павла Пестеля та «Північне товариство» Микити Муравйова. Діяльність таємної організації «Товариство об'єднаних слов'ян», яку очолювали Андрій і Петро Борисови, також Юліан Люблінський.

Діячі декабристського руху українського походження й проблема «волелюбних козацьких традицій». Україна в програмних документах декабристів. Ідея автономії України, створення федерації слов'янських народів.

Окрему увагу варто приділити повстанню Чернігівського полку. Причини та передумови повстання. Відомі персоналії, їхні політичні біографії (Г. Гебель, М. Бестужев-Рюмін, І. Сухинів, Я. Драгоманов, І. Горбачевський). Хід повстання, його мета та методи боротьби. Географія дій Чернігівського полку. Придушення повстання. Розправа влади над декабристами. Подальша доля революціонерів. Вплив декабристського руху на суспільно-політичне життя в Україні.

Третє питання присвячене польському повстанню 1830 – 1831 рр. на Правобережжі України, що увійшло в історію під назвою «Листопадове». Розпочати його аналіз доцільно з загальної характеристики виступу у Варшаві, що почався власне в листопаді 1830 р., був керований польськими офіцерами й мав за мету ліквідацію царизму та відновлення самостійної Польської держави в кордонах 1772 р. (тобто з включенням Правобережжя України). Звернути увагу на поширення повстання у Волинській, Подільській та Київській губерніях. Похід польського корпусу

генерала Юзефа Дверницького на Волинь, збройний виступ польської шляхти під проводом Бенедикта Колишка на Поділлі. Наголосити, що польські повстанці виступали під гаслом «За нашу і вашу свободу», але не отримали підтримки серед місцевого українського селянства та національно свідомої української інтелігенції. Аргументувати думку, що після придушення повстання царизм почав рішуче викорінювати польські впливи на Правобережжі. Польська політична еміграція, продовження боротьби за визволення Польщі. Про діяльність на Правобережжі організації «Співдружність польського народу» (Шимон Конарський) та її розгром у 1838 – 1839 рр. Вплив польського визвольного руху на українське національне пробудження.

Семінарське заняття 5
Українське національне «відродження» у
Наддніпрянщині першої половини XIX ст.
(2 год.)

ПЛАН

1. Вплив західноєвропейських історичних подій на ідейний клімат Центрально-Східної Європи.
2. Українське національне «відродження» кінця XVIII – першої половини XIX ст. як предмет історичних досліджень.
3. Національне пробудження на Наддніпрянщині, його загальна характеристика.
4. Кирило-Мефодіївське братство. Україна в програмних документах братчиків.
5. Тарас Шевченко, його місце та роль в українському національному русі.

Рекомендована література

1. Remy, Johannes. *Brothers or Enemies : The Ukrainian National Movement and Russia from the 1840s to the 1870s*. Toronto : University of Toronto Press, 2016. 329 p.
2. Антонович М. З історії громад на рубежі 1850–1860 рр. *Київська старовина*. 1998. №2. С. 28–84.

3. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2004. 552 с.
4. Голубченко П. Русифікація України і український національний процес у ХІХ ст. *Березіль*. 1994. № 1–2.
5. Гончарук П. Участь Кирило-Мефодіївців у діяльності Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів. *Київська старовина*. 1993. № 4. С. 191–204.
6. Грицак Я. Нариси з історії України : формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
7. Дашкевич Я.Р. Василь Капніст – український політичний діяч. *Укр. іст. журн.* 1991. № 7. С. 78–82.
8. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини ХІХ століття / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського – Подільський осередок. Хмельницький національний університет. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. 350 с., 18 с. іл.
9. Калининчук А. Василь Білозерський і кириломефодіївці : (на матеріалах слід. справи). *Слово і час*. 2016. №6. С. 68–73.
10. Костомаров М. І. «Закон Божий» Книга буття українського народу. Київ : Либідь, 1991. 39 с.
11. Машкін О. М. Іноземці європейського походження в соціально-економічному житті міст Східної України. 1796–1856 рр. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Київ, 2016. Вип. 25. С. 70–84.
12. Рябчук М. Від Малоросії до України : парадокси запізненого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.
13. Свириденко О. Українська національна ідентичність та її характеристика в епістолярній спадщині О. Стороженка. *Наукові записки Нац. ун-ту «Остроз. акад.»*. Серія : *Культурологія*. 2017. Вип. 18. С. 89–91.
14. Світленко С. Початки монументального увічнення пам'яті Тараса Шевченка на Наддніпрянщині: ініціативи громадськості та протидія імперської влади (1861 – 1908 рр.). *Укр. іст. журн.* 2026. № 2. С. 71.
15. Світленко С. Український інтелектуал Трохим Зіньківський та збереження історичної пам'яті про Тараса Шевченка. *Чорноморська минувшина*. 2022. Вип. 17. С. 71.

16. Світленко С. Шевченківські роковини і українські громадські осередки та організації в Одесі останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. *Чорноморська минувшина*. 2023. Вип. 18. С. 117.
17. Світленко С. І. Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : Герда, 2007. 460 с.
18. Сондерс Д. Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 21–33.
19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол. : М. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1 : Поезія 1837 – 1847. С. 697; Його ж. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. С. 123 та ін.
20. Ясь О. Ідеалістичні та ірраціональні мотиви в науковій творчості Миколи Костомарова. *Україна Модерна*. Чис. 10. Київ ; Львів : Критика, 2006. С. 37–57.

Методичні поради

Перше питання покликане з'ясувати використати переваги сучасного напрямку історіографії, що отримав назву «глобальна історія», аби висвітлити минуле через призму не окремих країн (держав), а взаємозв'язки, міграції, торгівлю, ідеї та епідемії, що охоплювали континенти або весь світ, цього разу – Європу. Конкретно йдеться про вплив Французької революції на ідейний клімат країн Центрально-Східної Європи. Принцип суверенітету нації. «Винайдення Східної Європи». Вплив німецького Романтизму на розвиток українського національного руху. Тяглість козацького (малоросійського) патріотизму. Феномен множинних лояльностей і формування взаємовиключних ідентичностей. Українські автономісти під час французько-російської війни 1812 р.

Друге питання присвячене історіографії проблеми. Здобувачам вищої освіти потрібно розкрити поняття «нація», «національне відродження», «автономія», «романтизм», «панславізм». Показати історичні підходи до питання генези націй та періодизації модерного національного відродження в Україні. Охарактеризувати значення праць М. Гроха, Р. Шпорлюка, В. Сарбея, П.-Р. Магочія, Я. Грицака, І. Гирича та ін. у дослідженні проблем

українського національного відродження кінця XVIII – першої половини XIX ст. Показати розширення проблематики та інтелектуальні імпульси новітніх досліджень. Звернути увагу на суперечності української історіографії та зарубіжної – російської й польської.

Відповідь на третє питання передбачає з'ясування обставин українського національного пробудження. Далі потрібно детальніше зупинитися на першому етапі національного «відродження», його загальній характеристиці. Формування інтелігенції. Новгород-Сіверський гурток. Видатні діячі українського руху першої половини XIX ст. – Іван Котляревський, Михайло Максимович. Постаті Миколи Гоголя та Тараса Шевченка в контексті українського національного поступу та «національної зрілості» тогочасної інтелектуальної еліти (Петро Гулак-Артемівський та ін.). Слов'янофільство. Основні цілі, форми, соціальна база та специфіка українського національного руху першої половини XIX ст.

Четверте питання присвячене феномену Кирило-Мефодіївського братства, його місцю та ролі в українському модерному русі. Початок політизації національного «відродження» в Наддніпрянщині. Комплексна характеристика виникнення, функціонування Кирило-Мефодіївського братства. Викриття, арешти та припинення діяльності. Програмні документи кирило-мефодіївців, їх критичний аналіз з погляду вимог сучасної методології та історіографії. Видатні діячі: Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Микола Гулак, Василь Білозерський. Значення діяльності кирило-мефодіївців.

У відповіді на п'яте питання потрібно розкрити вплив Тараса Шевченка на національно-культурне пробудження / «відродження», розвиток національної самосвідомості українців. Доречно коротко окреслити життєвий шлях поета, вихідця з селян, який сягнув рівня інтелектуальних геніїв, національного пророка свого народу. Показати, як Т. Шевченко служив ідеям національного визволення України від імперського гноблення та соціальної несправедливості. Проаналізувати літературну діяльність, починаючи з виходу 1840 р. у Петербурзі першої збірки поезій «Кобзар», що принесла славу автору, започаткувала нову епоху в історії української літератури. Розкрити основний зміст Шевченкових творів (з використанням цитат), у яких змальовано Україну,

її народ, культуру. З'ясувати участь поета в Кирило-Мефодіївському товаристві. Підсумувати, що художня творчість і вся діяльність Т. Шевченка мала велике політичне значення, будила національні почуття й заклала основи перетворення спільноти в політичну націю.

Семінарське заняття 6 **Західноукраїнські землі першої половини XIX ст.** (2 год.)

ПЛАН

1. Особливості національного пробудження («відродження») на західноукраїнських землях: динаміка, політичні, соціальні, етнічні та конфесійні чинники.
2. Соціально-економічний розвиток Східної Галичини, Закарпаття, Північної Буковини. Проблема емансипації українського селянства.
3. Форми взаємодії держави й спільноти в українських регіонах у складі монархії Габсбургів. Реформи «освіченого абсолютизму».
4. Національне пробудження русинів першої половини XIX ст. «Руська трійця», її місце в українському національному розвитку Східної Галичини й усієї України.
5. Революційні події в західноукраїнських регіонах доби «весни народів» (1848 – 1853).

Рекомендована література

1. Венгерська В. Українські проекти та націотворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок XX століття). Житомир : ПП Євенок О. О., 2013. 448 с
2. Головна Руська Рада 1848 – 1851. *Протоколи засідань і книга кореспонденції* / за ред. О. Турія. Львів, 2002. 270 с.
3. Горинь В. Перепоховання Маркіяна Шашкевича. Львів, 2003. 90 с.
4. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.

5. Грушевський М. Галичина і Україна. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. Т. 1. С. 376 – 382.
6. Грушевський М. Українсько-руське літературне відродження в історичному розвої українсько-руського народу. *Грушевський М. С. Твори : у 50 т.* Львів : Світ, 2002. Т. 1. С. 111–116.
7. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село в середині XIX століття. Київ : Критика, 2007. 336 с.
8. Капшлер А. Національний рух українців у Росії та Галичині : спроба порівняння. *Україна : Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 1. Львів, 1992. С. 104 – 119.
9. Рябчук М. Від Малоросії до України : парадокси запізненого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.
10. Сватко В. І., Вишемірський Р. В. Європейська «Весна народів» на території України 1848–1849 рр. *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2017» : зб. матеріалів XIX Всеукр. наук. конф. молодих учених. Серія : Історія. Філософія*. Черкаси, 2017. С. 192–193.

Методичні поради

Перше питання присвячене особливостям національного пробудження на західноукраїнських землях орієнтовно на зламі XVIII – XIX ст. Здобувачам базової вищої освіти належить розкрити сутність понять «ідеї Просвітництва», «будителі української національної свідомості» та ін., звернути увагу на характер політики Габсбургів в українському питанні. Принагідно з'ясувати соціальну й конфесійну належність лідерів українського національного пробудження («відродження») на західноукраїнських землях. Встановити значення відновлення Галицької митрополії греко-католицької церкви для національної консолідації українців. Визначити культурні впливи на західноукраїнський рух з боку європейських, зокрема – слов'янських, народів та Наддніпрянщини. Проаналізувати динаміку на початку національного «відродження» у регіонах Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття. З'ясувати чинники, що визначали його параметри.

При відповіді на друге питання простежити соціально-економічний розвиток регіонів Східної Галичини, Закарпаття, Північної Буковини, його особливості. Беручи до уваги формування ментального простору та поняття «Західна Україна», основну увагу зосередити на місці регіону в господарстві Австрійської імперії. Окрему увагу приділити емансипації сільської людності (патріархального селянства). Використовуючи положення та висновки монографії А. Заярнюка, інших тематичних публікацій, теоретично окреслити початок процесу модернізації традиційного села (суспільства).

Третє питання передбачає повернення до аналізу проблем взаємодії держави з суспільства, якою вона була в Австрійській імперії першої половини XIX ст. Коротко окреслити адміністративно-територіальний поділ, зокрема західноукраїнських регіонів. Більш докладно зупинитися на організації австрійської державної влади на території Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття. Окрему увагу приділити реформам «освіченого абсолютизму». Згадати аграрне законодавство Марії Терезії та Йосифа II, висвітлити реформу 1848 р. Дати тлумачення явищу українського австрофілства. Сказати про вплив конституційних і децентралізаторських реформ 1860-х рр. на становище українців під скіпетром Габсбургів. Також про українське представництво в австрійських державних (Державна рада) й крайових (Галицький та Буковинський сейми) парламентських установах. Імперська реакція доби Леопольда II, Франца II та Фердинанда I.

Національному пробудженню русинів / українців у під-австрійській Україні, діяльності «Руської трійці», її місцю в українському національному розвитку Східної Галичини й усієї України присвячене четверте питання. Характеризуючи перший етап національного «відродження» на західноукраїнських землях, варто звернути увагу на тогочасні глобальні процеси, що безпосередньо позначалися на ньому – поширення ідей Просвітництва, вплив Французької революції, тривалу консервативну реакцію європейських політичних еліт після поразки Наполеон. Обов'язково зупинитися на ролі Греко-католицької церкви в формуванні української ідентичності та вирішенні інших завдань національного розвитку. Окреслити персональну причетність таких

осіб як Іван Могильницький, Олександр Духнович, Антон Могильницький, Микола Устиянович.

Ключове місце в четвертому питанні потрібно відвести аналізу «Руської трійці». Про життя й діяльність Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, також Миколи Верещинського, Григорія Ількевича. «Русалка Дністрова» – перший український фольклорно-літературний альманах народною мовою. Значення альманаху та інших видань (творів) для національному розвитку Східної Галичини й усієї України.

П'яте питання присвячене комплексному аналізу революційних подій в Східній Галичині, Північній Буковині, на Закарпатті 1848 – 1853 рр. Про «Весну народів» на Європейському континенті та, зокрема, на західноукраїнських землях. Утворення Головної Руської Ради (ГРР) у Львові, її програма й практична діяльність. Протистояння ГРР із Центральною радою народовою та «Руським собором». Початок революційних подій на теренах Північної Буковини й Закарпаття. Національно-духовне піднесення русинів / українців. «Вимоги українців у Галичині». Василь Подолинський та його «Слово перестороги». Успіхи революції в культурно-освітній сфері. Львівське збройне повстання, його поразка. Вплив подій «Весни народів» на Наддніпрянщину.

Семінарське заняття 7
Реформи другої половини XIX ст. у
Наддніпрянщині, їхні результати та наслідки
(4 год.)

ПЛАН

1. Модернізація, її сутність, типи. Характерні риси наздоганяючої модернізації.
2. Велика реформа 1861 р. Олександра II, її цілі, положення, наслідки.
3. Реформи 1860 – 1870-х рр. «царя-визволителя» : земська, міська, судова, військова, освітня (шкільна).
4. Контрреформи 1880 – 1890-х рр. Олександра III, їхній вплив на становище в Україні.

Рекомендована література

1. Водотика Т. Простір можливостей : Україна в добу заліза та пари. 2-е вид. Київ : Кліо, 2018. 240 с.
2. Горенко Л. М., Присяжнюк Ю. П. До аграрної історії України : деякі аспекти соціально-економічного розвитку Правобережжя в XIX ст. Черкаси : Сіач, 1996. 96 с.
3. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
4. Історія українського селянства : нариси в 2-х т. / О. В. Андрущук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. 632 с.
5. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ : ЛІРА, 2011. 737 с.
6. Перевозчиков В. І., Тимчик О. А. Історія економіки українських земель (кінець IX – початок XX ст.) : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2011. 472 с.
7. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України : соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси : «Вертикаль», вид. ПП Кандич С. Г., 2007. 640 с.
8. Присяжнюк Ю., Горенко Л. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.). *Укр. іст. журн.* 2000. № 5. С. 88–97.
9. Реєнт О. П. Велика реформа 1861 р. : погляд із XXI століття. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. 18. С. 7–24.
10. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр. : соціально-економічна еволюція. Донецьк : ДонНУ, 2003. 320 с.
11. Україна в XIX столітті : людність та імперії / В. Шандра, О. Аркуша ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Академперіодика, 2022. 436 с.
12. Шамара С. О. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. : соціально-психологічні та етнокультурні характеристики : автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.

13. Шляхов О. Б. Питання соціального захисту пролетаріату в діяльності земських установ Катеринославщини кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія : Історія та археологія*. 2016. Т.24, №1. С. 37–42.

Методичні поради

Аналіз теми виправдано розпочати з загальної характеристики сутності та типів модернізації як еволюційного переходу спільноти від традиційного (аграрного) до сучасного (індустріального та постіндустріального) суспільства. Щодо реалій XIX ст., то варто звернути увагу на різні аспекти модернізаційних змін – економічну, політичну, культурну, також перемини в повсякденному житті тощо. Об'єктивні й суб'єктивні чинники модернізації. Особливості наздоганяючої модернізації в Російській імперії загалом та українських губерніях зокрема.

Друге питання є певною мірою ключовим для розуміння процесу переходу спільноти від традиційного способу життєдіяльності до модерного. Відповідь на нього потребує комплексного аналізу історичних (перед)умов відмови російського царату від кріпосного права (кріпосної системи господарювання). Лаконічно про історіографію та попередні проекти скасування кріпацтва. Велика реформа 1861 р., її цілі, маніфест та основні положення. Особливу увагу звернути на особисте звільнення панщинників, їхні права й свободи, обмеження, які зберігалися, також вирішення земельного питання, проведення викупної операції, систематизація місцевого (селянського) самоврядування.

Потрібно розрізняти й пояснювати, з одного боку, результати Великої реформи 1861 р., з іншого, її історичні наслідки та значення. Обов'язково варто наголосити на регіональних відмінностях проведення реформи.

Третє питання є логічним продовженням другого, позаяк усі реформи 1860-х – 1870-х рр. так чи так усі репрезентують політико-правові аспекти модернізації. Здобувачам вищої освіти важливо збагнути й пояснити саму ідеологію реформ Олександра II, що базувалася на запровадженому «зверху» ліберально-консервативному компромісі. Головна мета реформ: збереження самодержавства та панівного становища дворянства шляхом переосна-

щення відсталої економіки, осучаснення армії, що стало критично очевидно після поразки імперії в Східній (Кримській) війні. Надалі потрібно почергово охарактеризувати зміст і наслідки реформ: земської, судової, військової, освітньої (шкільної) та ін. Окреслити перспективи й тенденції пореформеної трансформації суспільства, на конкретних прикладах показати зв'язок реформ із суспільними процесами. Зупинитися на впровадженні земств у 1865 – 1866-х рр., українській специфіці їхнього складу та функціонування.

Четвертим питанням студенти мають завершити аналіз теми. Потрібно назвати та лаконічно проаналізувати так звані «контрреформи», що припали на 1880-ті – 1890-ті рр. і їх прийнято пов'язувати з політикою Олександра III. Звернути увагу на Положення 1890 р. (про земства), показати вплив реформ / контрреформ на подальший хід історії України.

Семінарське заняття 8 Соціально-економічний розвиток Наддніпрянщини другої половини XIX ст. (2 год.)

ПЛАН

1. Капіталізація сільського господарства. Соціальне розшарування на селі, його історичні межі.
2. Формування урбанізованого, індустріального суспільства. Промисловість. Виникнення індустріальних міст і регіонів. Особливості капіталізації харчової та легкої галузей промисловості.
3. Торгівля. Розбудова інфраструктури. Залізниця. Місцеві, регіональні й національні ринки.
4. Соціальні заворушення – протестні виступи селян та робітників.

Рекомендована література

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863 – 1914 рр. : Поляки в соціоетнічних конфліктах. Київ : Критика, 1998. 334 с.

2. Бойко Я. В. Аграрна колонізація Південної України (60 – 80-ті рр. XIX ст.). *Укр. іст. журн.* 1989. № 10. С. 93–101.
3. Водотика Т. Простір можливостей : Україна в добу заліза та пари. 2-е вид. Київ : Кліо, 2018. 240 с.
4. Гордуновський О. М., Гуржій О. І., Реєнт О. П. Торгівля в Південній Україні : організація товарообігу та людський потенціал (кінець XVIII – початок XX ст.) / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. 155 с.
5. Горенко Л. М., Присяжнюк Ю. П. До аграрної історії України : деякі аспекти соціально-економічного розвитку Правобережжя в XIX ст. Черкаси : Сіяч, 1996. 96 с.
6. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
7. Заруба В. Загублені у часі. Нариси з історії катеринославського дворянства. Дніпро : Ліра, 2020. 216 с.
8. Історія українського селянства : нариси в 2-х т. / О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. 632 с.
9. Казьмирчук М. Г. Становище робітників цукроварень Правобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля*. 2017. №1. С. 54–59.
10. Перевозчиков В. І., Тимчик О. А. Історія економіки українських земель (кінець IX – початок XX ст.) : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2011. 472 с.
11. Присяжнюк Ю. Селянин у модерному місті: ментальні аспекти урбанізації другої половини XIX – початку XX ст. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2022. №2. С. 84–90.
12. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України : соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси : «Вертикаль», вид. ПП Кандич С. Г., 2007. 640 с.
13. Присяжнюк Ю., Горенко Л. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.). *Укр. іст. журн.* 2000. № 5. С. 88–97.
14. Реєнт О. П. Портові міста – основні реалізатори хлібних продуктів з українських губерній Російської імперії (1861–

- 1914 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 3–22.
15. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр. : соціально-економічна еволюція. Донецьк : ДонНУ, 2003. 320 с.
16. Україна в XIX столітті : людність та імперії / В. Шандра, О. Аркуша ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Академперіодика, 2022. 436 с.
17. Шамара С. О. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. : соціально-психологічні та етнокультурні характеристики : автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
18. Шандра В. С. Цехова і реміснична управа як міщанські органи станового самоврядування українських міст XIX – початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ*, 2017. Вип. 26. С. 142–155.
19. Шляхов О. Б. Питання соціального захисту пролетаріату в діяльності земських установ Катеринославщини кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія : Історія та археологія*. 2016. Т. 24, №1. С. 37–42.
20. Якименко М. Аграрна міграція українського селянства на рубежі XIX – XX ст. : моногр. Полтава : РВВ ПДАА, 2006. 144 с.

Методичні поради

Аналіз першого питання виправдано розпочати з загальної характеристики соціальної структури суспільства Наддніпрянщини другої половини XIX ст. Далі докладніше зупинитися на процесах капіталізації села (сільського господарства), соціального розшарування сільської людності, його історичних межах. Окремо сказати про втягування селян, поміщиків, решту верств населення в модернізацію. Наголосити на демографічному та інших чинниках пореформеної трансформації села, проблемах землекористування та землеволодіння, відробітків і здольщини, оренди, відхожих промислів, активізації міграційних процесів. Потребує уваги також питання технічних та технологічних інновацій; правових, фінансово-економічних та ментальних труднощів їхнього запровадження.

З огляду на матеріал попереднього семінарського заняття, детальніше зупинитися на проблемі формування урбанізованого, індустріального суспільства. Звернути увагу на пришвидшений розвиток індустрії – як наслідок реформ 1860-х – 1870-х рр. та інших чинників. Простежити завершення промислового перевороту, прояснити сутність індустріалізації. Обґрунтувати виникнення промислових міст і цілих регіонів (зокрема південно-східний промисловий конгломерат). Показати адаптацію населення, передусім вихідців із села, до життя в урбанізованому мікросередовищі. З огляду на відчутні регіональні відмінності формування індустріального суспільства, приділити увагу капіталізація харчової та легкої промисловості. Більше сказати про розвиток цукроваріння в XIX ст. і, передусім, на території сучасної Черкащини. Династії цукрозаводчиків. Мукомельна промисловість Півдня України. Мукомельне, спиртогорілчане виробництва, їх перетворення в галузі великої капіталістичної промисловості імперського значення.

Щодо загальної оцінки соціально-економічного розвитку Наддніпрянщини останніх десятиліть XIX ст., то тут доречно звернути увагу на, з одного боку, успіхи модернізації на макро-економічному рівні, з іншого, виклики й життєві труднощі на рівні мікроекономічному (побутовому, повсякденному).

Третє питання присвячене формуванню товарно-грошових, власне ринкових (капіталістичних) відносин. Здобувачам вищої освіти потрібно почергово простежити процеси та особливості розвитку торгівлі, інфраструктури, залізничних сполучень, господарської спеціалізації регіонів (навести конкретні приклади). Окремо зупинитися на становленні місцевих, регіональних та національного ринків.

Окремий аспект: економіка Наддніпрянської України наприкінці XIX ст. як своєрідний «аграрно-індустріальний» результат її пореформеного розвитку.

У четвертому питанні увагу варто звернути на гострі соціальні конфлікти в губерніях та регіонах Наддніпрянщини. Насамперед ті, що об'єктивно були викликані переходом до ринкової системи господарювання. Вказати першопричини «антагоністичних суперечностей», виявлення яких супроводжувалося перерозподілом

власності, швидким збагаченням меншості й збіднінням більшості людності. Гострі самі по собі соціальні суперечності посилювалися численними залишками кріпацтва й колоніальною залежністю краю. Після аналізу причин доцільно висвітлити характер та форми селянської боротьби, розповісти про найбільші виступи селян протягом 1860-х рр. Селянство, пограбоване в час реформи 1861 р., розгорнуло боротьбу проти залишків кріпацтва, за відібрання і розподіл поміщицьких земель, що по суті означало змагання за розвиток капіталізму за фермерським, американським типом. Довести, що селянський рух розвивався хвилеподібно, мав стихійний, неорганізований і локальний характер. Сформулювати та прояснити проблему: чи наростав протягом другої половини XIX ст. селянський рух («класова боротьба на селі») на території Наддніпрянщини (як стверджували радянські історики)? Далі зупинитися на аналізі робітничого руху в пореформений період, описати важке становище робітників та їхні виступи проти капіталістичної експлуатації. Доречно буде зауважити, що робітничий рух був більш організованим (за селянський), розгортався у формі страйкової боротьби. Звернути увагу на діяльність першої робітничої організації – «Південноросійського союзу робітників» (1875), висвітлити піднесення робітничого руху в наступних 1880 – 1890-х рр., що було пов'язано з розвитком капіталістичної промисловості, зростанням чисельності робітників, поширенням марксизму, діяльністю соціал-демократів по керівництву їхнім спротивом.

Семінарське заняття 9
Етнічно-соціальний склад населення України у XIX ст.
(2 год.)

ПЛАН

1. Міграції українців у межах Російської імперії.
2. Росіяни в Україні.
3. Поляки в Україні.
4. Неслов'янське населення.

Рекомендована література

1. Аркуша О. Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку XX століття. *Записки НТШ ім. Т. Шевченка (Львів)*. 2008. Т. CCLVI : Праці Історично-філософської секції. С. 282–315.
2. Аркуша О. Польські націонал-демократи та українське питання в Галичині на початку XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія : Історична*. 2005. Вип. 39–40. С. 149–202.
3. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / пер. на укр. З. Борисюк. Київ : Критика, 1998. 336 с.
4. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793 – 1830 рр. / пер. з фр. З. Борисюк. Львів : Центр навчальної літери, 2020. 294 с.
5. Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. 1860 – 1890 гг. : моногр. Черкаassy : Сіяч, 1993. 252 с.
6. Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П. Українські проекти в Російській імперії. Київ, 2004. (Україна і Росія в історичній ретроспективі / відп. ред. В. А. Смолій. Т. 1). С. 250–350 (Нарис п'ятий. Києво-руська спадщина в історичній думці України початку XIX ст. (О. П. Толочко)), С. 351–411 [Нарис шостий. Українське питання в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) (В. Ф. Верстюк)].
7. Гирич І., Радзивілл О. Російська інтелігенція і суспільство Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століть. Володимир Іконников і київське громадсько-культурне життя. *Записки НТШ ім. Т. Шевченка (Львів)*. 2006. Т. CCLI : Праці Історично-філософської секції. С. 162–190.
8. Денисюк В. Історія одного соціального конфлікту. Боротьба мешканців Каменя-Каширського з графом В. Красицьким в 1836–1837 рр. URL : surl.li/qrpqxtb (дата звернення : 29.03.2026).
9. Історія німців України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 152 с.
10. Канєнберг-Сандул О. К. Правове становище німецьких колоністів на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 24 с.
11. Литвинова Т. Ф. Роздуми над «Малою українською трилогією» Д. Бовуа. *Укр. іст. журн.* 2015. № 6. С. 179–199.
12. Петровський-Штерн Й. Штетл : золота доба єврейського містечка / пер. з англ. Я. Стріхи. Київ : Критика, 2019. XII + 394 с.
13. Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX ст. : моногр. Полтава : «Інтер Графіка», 2003. 130 с.
14. Якименко М. А. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки столипінських реформ (1906–1913 рр.) : моногр. Полтава : РВВ ПДАА, 2009. 148 с.
15. Якименко М. Аграрна міграція українського селянства на рубежі XIX – XX ст. : моногр. Полтава : РВВ ПДАА, 2006. 144 с.

Методичні поради

Перше питання присвячене складним, суперечливим та численним процесам міграції українських селян, що відбувалися протягом XIX ст., особливо масово в другій його половині. Вони були зумовлені аграрним перенаселенням, малоземеллям, важкими соціальними умовами та несприятливими для життєдіяльності наслідками скасування кріпацтва. В умовах «демографічного вибуху» селяни активно мігрували як у межах імперій, так і виїжджали за кордон у пошуках кращої долі. Здобувачам вищої освіти належить простежити історіографію проблеми, два способи переселення селян на «нові землі» (офіційний і самовільний), його загальні масштаби. Також з'ясувати вплив трудової міграції на господарське освоєння малозаселених регіонів імперії –

Південної України, Північного Кавказу, Поволжя, Сибіру, Північного Казахстану (Сірий Клин) та Далекого Сходу (Зелений Клин).

Щодо другого питання, то мова йде про специфіку проживання в Україні росіян, як вона сформувалася та продовжувала змінюватися протягом XIX ст. Студентам належить зупинитися на характеристиці таких привілейованих верств населення як дворяни, чиновники, військові. Окремо сказати про старообрядців (старовірів). Особливо наголосити на російській інтелігенції. Завершити аналіз виправдано переселенцями, поява яких була пов'язана з індустріалізацією Донецько-Придніпровського регіону, інших економічних районів, великий промислових міст. Принагідно звернути увагу на такий історичний феномен як «малоросійський патріотизм», що виник на зламі XVIII – XIX ст., був притаманний нащадкам козацької старшини, які поєднували любов до українських земель та вірність російській монархії.

У третьому питанні потрібно згадати передісторію появи на теренах України поляків, їхню чисельність та розселення в підросійській Україні. Коротко окреслити особливості формування польської модерної нації, також проблеми польської земельної власності та становища представників цієї національної меншини в Україні після Листопадового повстання 1830 – 1831 рр.

Поляки в соціо-етнічних конфліктах в Україні: російсько-польський і польсько-український антагонізми в земельному питанні. Січневе повстання 1863 р., (не)участь у ньому українців.

Польська культурно-інтелектуальна присутність на Правобережжі України.

Четверте питання присвячене багатьом неслов'янським народам, які здавна мешкали на території України, а в XIX ст. вважалися підданими монархічних династій Романових та Габсбургів. Після загальної характеристики конкретно зупинитися на розселенні євреїв у Російській імперії, формуванні смуги осілості, правовому становищі й демографічних процесах. Окремо наголосити на структурі зайнятості єврейського населення, його громадсько-політичному та релігійно-культурному житті. Побутовий антисемітизм, єврейські погроми. Правове та економічне становище євреїв у монархії Габсбургів. Вплив революційних

подій 1848 – 1849 рр. на єврейське життя в Галичині, на Буковині й Закарпатті. Єврейське національне відродження, політичне життя, українсько-єврейські відносини. Німецькі колонії в Україні. Меноніти. Особливості релігійно-церковного життя та громадського устрою німецьких колоністів. Румунське населення Буковини, угорське населення Закарпаття: демографічна характеристика та національно-правовий статус. Кримські татари. Кримськотатарське національне відродження XIX ст. Ісмаїл Гаспринський.

Семінарське заняття 10
Суспільно-політичний рух у Наддніпрянщині
другої половини XIX ст.
(4 год.)

ПЛАН

1. Суспільно-політичне життя в умовах активізації модерного націотворення.
2. Народництво. Організації народників в Україні, їхня діяльність. Народовольці, їхня боротьба. Ліберальне народництво.
3. Поширення марксизму в Україні. М. Зібер. Робітничий і соціалістичний рухи.
4. Польський національно-визвольний рух другої половини XIX ст. і Україна. Січневе 1863 р. повстання.

Рекомендована література

1. Бер Ю. «Земля і Воля» на роздоріжжі (початок політичного терору на Україні). *За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття* / Заходом Комісії новішої історії України під ред. голови (історичної) секції (ВУАН) акад. М. Грушевського. Київ : З друкарні ВУАН, 1929. Кн. 4. С. 70–108.
2. Бер Ю. Лист революціонера семидесятника. *За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття* / Заходом Комісії новішої історії України під ред. голови (історичної) секції (ВУАН) акад. М. Грушевського. Київ : З друкарні ВУАН, 1928. Кн. 3. С. 97–101.

3. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / пер. на укр. З. Борисюк. Київ : Критика, 1998. 336 с.
4. Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні : 1880 – 1920 / пер. з англ. Л. Бідочко, М. Казакова. Ч. 1. Київ : Rosa-Luxemburg-Stifting ; АРТ-КНИГА, 2017. 222 с.
5. Бужинський М. Революційні відозви в 1883 році на Полтавщині (за матеріалами Полтавської Окружної Архівної Управи). *За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття* / Заходом Комісії нової історії України під ред. голови (історичної) секції (ВУАН) акад. М. Грушевського. Київ : З друкарні ВУАН, 1928. Кн. 3. С. 123–124.
6. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2004. 552 с.
7. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
8. Єкельчик С. Українофіли : світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ : К.І.С., 2010. 272 с.
9. Калініченко В. В., Шебельник Г. П. Витоки світогляду та політичної свідомості революційних народників в Україні 70-х рр. XIX ст. (соціально-психологічний портрет). *Укр. іст. журн.* 2006. №2. С. 24–38.
10. Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст. : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : Герда, 2007. 460 с.

Методичні поради

При висвітленні першого питання здобувачам вищої освіти варто насамперед з'ясувати сутність суспільно-політичного життя як явища, а саме, динамічного процесу взаємодії особистостей, соціальних груп та інститутів, спрямованої на організацію, управління суспільством, реалізацію індивідуальних та колективних інтересів. Воно, як відомо, охоплює політичну діяльність, боротьбу за владу, функціонування державних структур та масову активність. На цій методологічній основі простежити тенденції розвитку суспільно-політичного життя протягом другої половини XIX ст. Увагу звернути на активізацію модерного націотворення, зокрема імперський проєкт «великої російської нації». Засаднича

ідея відповіді – «українське питання» в політиці влади та громадській думці Російської імперії. Окремо наголосити на діяльності Харківсько-Київського таємного товариства 1856 – 1863 рр. (Петро Єфименко та ін.), студентських заворушеннях.

Друге питання присвячене потужному в другій половині XIX ст. руху народників. Здобувачам вищої освіти належить охарактеризувати народництво як суспільне явище й власне рух, представники якого прагнули стверджувати соціальну справедливість, захищати інтереси селянства. Виокремити три течії революційного народництва. Простежити діяльність організацій народників в Україні, що базувалася на утопічному соціалізмі, мала яскраво виражений національно-демократичний та антиімперський характер. Ходіння в народ. Народовольці, їхня боротьба. Софія Перовська, Микола Кибальчич, Андрій Желябов, Володимир Дебагорій-Мокрієвич. Політичний терор. Ліберальне народництво.

Третє питання про поширення в Україні другої половини XIX ст. марксизму – філософського, економічного та політичного вчення, розробленого Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом у середині XIX ст. Його мета – побудова безкласового комуністичного суспільства через скасування приватної власності на засоби виробництва та встановлення влади робітничого класу (пролетаріату). Історичні аспекти марксизму. Обставини поширення марксизму в Україні. Микола Зібер. Робітничий і соціалістичний рухи. Перспективи реалізації марксистської теорії в умовах української «селянської нації».

У четвертому питанні мова знову йде про боротьбу польських патріотів за відродження національної держави, але вже в другій половині XIX ст. Відповідь на нього доречно розпочати з актуальності проблеми, а також короткої ретроспективи польського руху першої половини XIX ст. в Україні. Порівняльну характеристику доречно запропонувати з погляду причин (історичних обставин), характеру та цілей боротьби поляків. Надалі простежити хід Січневого 1863 р. повстання, проблема (не)участі в ньому українців. Докладніше зупинитися на ставленні української інтелігенції та селянства до повстання (про сільські караули, криваві сутички під селом Соловіївкою, містечком Ківшоватою та ін.). Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX ст.

Семінарське заняття 11
Національне «відродження»: український рух
другої половини XIX ст.
(2 год.)

ПЛАН

1. Інтелектуальні співтовариства як засіб інституціоналізації українського руху в Російській імперії.
2. Політичний аспект розвитку українського руху в підросійській Україні другої половини XIX ст.
3. Формування інституційної інфраструктури українського руху в Австрійській (Австро-Угорській) монархії.
4. Початок третього етапу національного «відродження», його сутність.

Рекомендована література

1. «Profession de foi» молодих українців. *Правда : Місячник політики, науки і письменства*. Річник 1893. Львів, 1893. Т. XVI – XIX. Вип. XIVII – XIVIII.
2. Remy J. The Ukrainophile Intelligentsia and Its Relation to the Russian Empire in the Beginning of the Reign of Alexander II (1856 – 1863). *Imperial and National Identities in Pre-Revolutionary, Soviet and Post-Soviet Russia*. Helsinki : SKS FLS, 2002. P. 177–198.
3. Remy J. Brothers or Enemies : The Ukrainian National Movement and Russia from the 1840s to the 1870s. Toronto : University of Toronto Press, 2016. 329 pp.
4. Remy J. The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863 – 1876) : Intention and Practice. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*. 2007. Vol. XLIX. № 1–2.
5. Saunders D. Mikhail Katkov and Mykola Kostomarov : A Note on Petr A. Valuev's Anti-Ukrainian Edict of 1863. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. XVII. № 3/4. 1993. P. 365–384.
6. Serbyn R. The Sion-Osнова Controversy of 1861 – 1862. *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspectives* / P. J. Potichnyj, H. Aster eds. Edmonton : CIUS, 1988. P. 85–110.

7. Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні : 1880 – 1920 / пер. з англ. Л. Бідочко, М. Казакова. Ч. 1. Київ : Rosa-Luxemburg-Stifting ; АРТ-КНИГА, 2017. 222 с.
8. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2004. 552 с.
9. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці XIX століття : Шевченко, Куліш, Драгоманов. *Сучасність*. 1996. № 12. С. 90–94.
10. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
11. Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст. : полілог учених і епох : моногр. Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2014. 681 с.
12. Наумов С.О. Створення РУП. *Укр. іст. журн.* 2006. № 2. С. 49–59.
13. Силка О. З., Синявська Л. І. Інтелектуальний простір Хри-санфа Ящуржинського (1852–1923). *Укр. іст. журн.* 2010. № 6. С. 179–186.

Методичні поради

Аналіз першого питання варто розпочати з висвітлення діяльності громадських гуртків 1860-х рр. Послідовно охарактеризувати рух хлопоманів, Київську Стару Громаду, редакційні гуртки «Основа» та «Киевская старина». Звернути увагу на Одеське товариство історії та старожитностей. Окреслити обставини появи й специфіку функціонування Київської археографічної комісії, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, роботу археологічних з'їздів. Традиційно, наприкінці виступу (проведеного аналізу) потрібно запропонувати вмотивовані висновки, де показати інтелектуальні (спів)товариства власне засобом інституціоналізації українського модерного (національного) руху.

Оскільки український рух у підросійській Україні другої половини XIX ст. мав національний характер, у своїх відповідях на друге питання здобувачам вищої освіти принципово важливо засвідчити його політичні аспекти, насамперед з'ясувати сутність термінів «українофільство» та «українофобія». Належить простежити процеси осмислення представниками імперської

громадської думки «українського питання» та розгортання репресій російською самодержавною владою проти українського руху (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. та ін.).

Більш докладно простежити передісторію виникнення перших українських політичних організацій. Лаконічно зупинитися на біографії та дати оцінку відомим українським громадсько-політичним діячам другої половини XIX – початку XX ст.

Відповідь на третє питання вимагає від студентів такого ж критичного аналізу, тобто фундаментального методу, що передбачає глибоке, неупереджене оцінювання та розкладання інформації на складники, відокремлення фактів від суджень. Власне висвітлення процесів формування інституційної інфраструктури українського руху в Австрійській (Австро-Угорській) монархії доречно пропонувати в такій послідовності: Ставропігійський інститут у Львові, Головна Руська Рада, народовецькі громади, Товариство «Просвіта», Товариство ім. М. Качковського, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Українське представництво («Руський клуб») у Галицькому крайовому сеймі, редакційні гуртки «Слова» та «Діла». Надалі зупинитися на діяльності політичних товариств «Руська рада» й «Народна рада». Окремо сказати про утворення українських політичних структур, зокрема й партій: Загальної української безпартійної демократичної організації (ЗУБДО, 1897 – 1904 рр.), Русько-української радикальної партії (РУРП, 1890 р.), Української національно-демократичної партії (УНДП, 1899 р.), Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини (УСДП, 1899 р.). Галичина початку XX ст. – головний територіальний осередок українського національного руху. Юліан Романчук, Іван Франко, Юліан Бачинський, Кость Левицький, Михайло Грушевський.

Четверте питання покликане підсумувати процеси започаткування третього етапу українського національного «відродження», його сутності. Використовуючи проаналізований вище матеріал, потрібно окреслити нові погляди інтелектуалів кінця XIX – початку XX ст. на постать Т. Шевченка й українську національну перспективу. Вказати як консолідуючі чинники, так ті фактори, що роз'єднували українську спільноту, слугували (чи перешкождали) згуртуванню української модерної нації.

Семінарське заняття 12
Західноукраїнські землі другої половини XIX –
початку XX ст.:
соціально-економічне становище і політичне життя
(2 год.)

ПЛАН

1. Поразка «Весни народів» і утвердження «Бахівської реакції».
2. Конституційні реформи Габсбургів 1860-х рр.
3. Спроби польсько-українського порозуміння. «Нова ера» та її крах.
4. Особливості соціально-економічного розвитку західно-українського регіону.

Рекомендована література

1. Czornowół I. Nieznane dokumenty dotyczące polsko-ukraińskiej ugody z 1890r. *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu*. № 3. Przemyśl, 1997. S. 71–81.
2. Czornowół I. Stańczycy a Podolacy wobec ugody polsko-ukraińskiej w roku 1890. *Biuletyn Ukrainoznawczy Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu*. Przemyśl, 2001. № 7. S. 163–169.
3. Аркуша О., Мудрий М. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. : генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія : Історична*. Львів, 1999. Вип. 34 / відп. ред. М. Крикун. С. 231–268.
4. Аркуша О. Галицький сейм : виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів : [б. в.], 1996. 173 с.
5. Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні : 1880 – 1920 / пер. з англ. Л. Бідочко, М. Казакова. Ч. 1. Київ : Rosa-Luxemburg-Stifting ; АРТ-КНИГА, 2017. 222 с.
6. Верменич Я. В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 356 с.
7. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / пер. з англ. Київ : K.I.C., 2004. 552 с.

8. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
9. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.
10. Грушевський М. Галичина і Україна. *Грушевський М.С. Твори : у 50 т.* Львів, 2002. Т. 1. С. 376–382.
11. Зашкільняк Л., Крикун М. . Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.
12. Сватко В. І., Вишемірський Р. В. Європейська «Весна народів» на території України 1848 – 1849 рр. *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2017» : зб. матеріалів XIX Всеукр. наук. конф. молодих учених. Серія : Історія. Філософія.* Черкаси, 2017. С. 192–193.
13. Янишин Б. М. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини (XIX – початок XX ст.) : основні риси, стан та перспективи дослідження. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 135–146.

Методичні поради

Перше питання присвячене аналізу імперської політики на теренах західноукраїнських етнічних земель (здобутки й перспективи історіографії). Реформи Габсбургів у Східній Галичині, Буковині та Закарпатті. Поразка «Весни народів» (1848–1849) через відсутність єдності між революційними силами та використанням монархіями принципу «розділяй і володарюй» (коли уряди нацьковували повсталі народи один на одного) і наступ австрійського імперського режиму на політичні та національні права русинів / українців. Період «Бахівської реакції» у 1850-х рр. Українсько-польсько-австрійські взаємовідносини та проблема адміністративного устрою й політичного статусу західноукраїнських земель.

Друге питання потребує аналізу конституційних реформ Габсбургів 1860-х рр., що стали вимушеною реакцією імперії на воєнні поразки та підйом національних рухів, кардинально змінили державний устрій: спочатку було запроваджено федералізацію (Жовтневий диплом 1860 р., Лютневий патент 1861 р.), а згодом – систему парламентаризму та дуалістичну Австро-Угорщину

(Груднева конституція 1867 р.). У процесі аналізу варто наголосити на тому факті, що реформи призвели до закріплення за польською елітою монополії політичної влади в Галичині, що спричинило міжетнічне протистояння в регіоні на кілька поколінь. Релігійно-церковна політика Австро-Угорської монархії, її наслідки.

Третє питання є логічним продовженням попереднього. Мова йде про спроби українсько-польського порозуміння в Галичині у 60 – 70-х рр. XIX ст. Угода 1890 р. (політика «Нова ера») – компроміс між українськими (насамперед народовцями) та польськими політичними колами в Галичині. Варто звернути увагу, що укладена вона була за посередництва австрійського уряду та наддніпрянських діячів, передбачала лояльність русинів / українців до Австро-Угорщини в обмін на культурні й політичні поступки. Успіху не мала. Провал «нової ери», як крах спроби українсько-польського політичного компромісу (1890 – 1894 рр.) у Галичині. Доцільно наголосити, що порозуміння зазнало невдачі, бо польська сторона відмовилася виконувати свої обіцянки, а радикальні українські політики використали це як доказ неможливості довіряти австро-польській владі. Загострення українсько-польських відносин на початку XX ст. Польсько-український компроміс 1914 р.

У четвертому питанні йдеться про стан сільськогосподарського та промислового виробництва в західних регіонах України. Проблеми сервітутів, табулярної власності та індемнізації. Збереження традиційного економічного розподілу праці за національною ознакою. Провідні галузі промисловості. Початок будівництва залізниць. Виникнення й розвиток кооперації. Економічна криза кінця XIX ст. Початок масової трудової еміграції західних українців.

Створення передумов для індустріалізації краю. Розвиток нафтопромислів та лісорозробок, видобутку озокериту. Залізничні комунікації. Втягнення західноукраїнських земель в орбіту європейського ринку. Австро-угорський та іноземний капітал на західноукраїнських землях. Концентрація банківського капіталу. Містобудівництво.

Розвиток ринкових відносин і поміщицьке землеволодіння. Зміни в селянському землеволодінні. Соціально-економічне становище населення. Масова трудова еміграція західних українців. Головний зміст і динаміка соціальних рухів західноукраїнського робітництва й селянства в 1900 – 1914 рр.

ФОРМИ (МЕТОДИ) КОНТРОЛЮ, СИСТЕМА ТА ВИМОГИ ОЦІНЮВАННЯ

Формами (методами) контролю історичних знань здобувачів базової вищої освіти є: усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, а також методи самоконтролю й самооцінки.

Усний контроль

Він є найпоширенішим у навчальній практиці. Його використання сприяє опануванню логічним мисленням, виробленню й розвитку навичок аргументувати, висловлювати свої погляди, також компетентно та образно обстоювати власну думку. Окрім семінарських занять, його застосування передбачено також на колоквіумах, лекціях і консультаціях. Усне опитування передбачає таку послідовність: формулювання запитань (завдань) з урахуванням специфіки та вимог програми навчальної дисципліни, підготовка здобувачів вищої освіти до відповіді та викладу знань, коригування сказаного; аналіз і оцінювання відповіді.

За рівнем пізнавальної активності запитання для перевірки можуть бути: репродуктивними (передбачають відтворення вивченого); реконструктивними (потребують застосування знань і вмінь у дещо змінених умовах); творчими (застосування знань і вмінь у значно змінених, нестандартних умовах, перенесення засвоєних принципів доведення (способів дій) на виконання складніших завдань). За актуальністю запитання поділяються на основні, додаткові й допоміжні. Перші передбачають самостійну розгорнуту відповідь (приміром, на запитання плану семінарського заняття), додаткові – уточнення того, як студент розуміє певне питання, формулювання, інтерпретацію та ін., допоміжні – виправлення концептуальних помилок чи стилістичних неточностей. Усі запитання мають бути логічними, чіткими, зрозумілими й посилюючими, а їхня сукупність – послідовною і системною.

Використання усного контролю покликане сприяти тісному контакту між викладачем (коучем) і здобувачем освіти. Він дає змогу належно виявляти обсяг і ґрунтовність компетентностей (особливо під час дискусії), прогалини та неточності в знаннях

студентів й одразу ж їх виправляти. Його «слабким місцем» є значна загайність часу та залежність від суб'єктивного сприйняття почутого.

Письмовий контроль

Його метою є з'ясування в письмовій формі ступеня оволодіння здобувачами базової вищої освіти знаннями, уміннями та навичками з навчальної дисципліни, визначення їхньої якості – правильності, точності, усвідомленості, застосування знань на практиці. Найчастіше письмова перевірка здійснюється у формі контрольної (самостійної) роботи. Її тематика та конкретні завдання мають бути зрозумілими й посилюючими, відповідати рівню знань студентів і водночас вимагати відповідних інтелектуальних зусиль для об'єктивного виявлення знань теоретичного та фактологічного характеру. Письмові завдання можуть бути домашніми роботами.

Перевагою письмового контролю є те, що за короткий термін вдається скласти досить комплексні уявлення про знання багатьох здобувачів освіти з такої складної проблематики як світ уявлень (свідомості) та стереотипів (ментальностей); крім того, результати перевірки на паперових носіях зберігаються і є змога в будь-який момент з'ясувати деталі й неточності у відповідях. Щодо «пасток» письмового контролю, то він потребує чимало додаткового часу для читання робіт, часто призводить до зниження грамотності студентів, позаяк викладач (коуч) історичних дисциплін зазвичай не висуває вимог до орфографії.

Тестовий контроль

Переважно його використовують на початку та наприкінці викладання навчальної дисципліни – зазвичай для визначення рівня сформованих компетентностей, отриманих знань і вмінь. Виокремлюють тести відкритої форми (із вільно конструйованими відповідями) і тести закритої форми (із запропонованими відповідями). Тести відкритої форми передбачають короткі однозначні відповіді, які ґрунтовані переважно на відтворенні вивченого матеріалу, або складні (комплексні) відповіді, які потребують розвинутого логічного мислення, уміння аналізувати / синтезувати. Тести закритої форми передбачають вибір відповіді з певної кількості варіантів. Серед таких тестів виокремлюють

тест-альтернативу, тест-відповідність. Перший вимагає вибору однієї з двох запропонованих відповідей. Застосовувати його доречно під час контролю таких показників засвоєння як умінь визначати використання фактів, підводити під поняття, встановлювати причину чи комунікативні зв'язки якогось «свідомісно-ментального» явища. Недолік цього виду тесту полягає в тому, що він не дає змоги вільно конструювати, формулювати відповідь. Натомість перевагою є те, що він допомагає швидше орієнтуватися в матеріалі, знаходити спільне та відмінне у явищах, легше їх класифікувати за певними видами та ін. Другий, як правило, складається з двох частин, між якими потрібно встановлювати відповідність. Застосовувати його найкраще для аналізу / синтезу зв'язків між абстрактними й конкретними поняттями (явищами). Перевага полягає в компактній формі завдання, завдяки якій протягом короткого часу вдається перевірити засвоєння здобувачами освіти великого обсягу навчального матеріалу. Недоліком є обмеженість безпосередньої мети контролю і ускладнення при доборі матеріалу; тест може засвідчити лише знання фактів, натомість заохочуватиме до механічного запам'ятовування, а не до гнучкості думок. Передусім тестовий контроль рекомендовано використовувати з метою актуалізації знань перед викладанням нової теми, виведенням підсумкових оцінок, на групових заняттях чи іспиті. Крім того, тести можуть слугувати засобом внутрішнього контролю для порівняння, визначення рівнів успішності окремих груп студентів, порівняльної характеристики різних форм і методів викладання. Не зайвим буде проведення бодай вибіркової (для частини студентів) тестової перевірки кожної теми навчальної дисципліни з ключових питань. Такий вид контролю дасть змогу ефективно використовувати час, ставити перед усіма здобувачами вищої освіти однакові вимоги. Тестова перевірка унеможливить випадковість в оцінюванні, стимулюватиме до самоконтролю.

Графічний контроль

Його пропонуємо використовувати за спрощеним («швидким») варіантом – кросворди за тематикою навчальної дисципліни. За певний (визначений викладачем) час здобувач освіти повинен заповнити таблицю по горизонталі та вертикалі тер-

мінами за запропонованими визначеннями. Для перевірки завдання викладач (коуч) має оцінити ступінь якості кросворду. Такий метод контролю вимагає знань термінології та дефініцій, умінь застосовувати аналітичні здібності. Крім того, розв'язування кросвордів покликане пробуджувати інтерес до навчальної дисципліни. Доцільним є використання комп'ютерних програм, що формулюватимуть кросворди за заданим набором термінів, сприятимуть автоматичній перевірці результатів навчання.

Програмований контроль

Його реалізуємо шляхом пред'явлення всім студентам стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань. При цьому аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів.

Метод самоконтролю

Його сутність в усвідомленому регулюванні здобувачем вищої освіти своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, що відповідали б поставленим завданням, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю – запобігання помилкам і належне та своєчасне виправлення їх. Показником якісного самоконтролю є усвідомлення студентом правильності плану діяльності та її операційного складу, тобто способу реалізації цього плану.

Метод самооцінки

Передбачає критичне ставлення здобувача освіти до своїх здібностей і можливостей, об'єктивне оцінювання досягнутих результатів. Для формування здатності до самоконтролю і самооцінки викладач (коуч) має мотивувати виставлену оцінку, пропонувати студентові самому оцінити свою відповідь. Дієвим засобом є організація взаємоконтролю, рецензування відповідей товаришів. Важливо при цьому ознайомити студентів із нормами й критеріями оцінювання знань. Публічність щодо результатів самоконтролю і самооцінки знань зробить їх вагомими, позитивно впливатиме на формування відповідальності за навчальну роботу, на виховання чесності, принциповості, почуття власної гідності.

Навчальні досягнення здобувачів базової вищої освіти оцінюються за 100-бальною шкалою Університету, чотирибальною шкалою (5 «відмінно», 4 «добре», 3 «задовільно», 2 «незадовільно»), і шкалою оцінок ЄКТС. На поточний (модульний) контроль відводиться 60 балів, на підсумковий контроль (екзамен) – 40 балів.

Оцінювання поточної успішності студентів на окремих навчальних заняттях та за виконання завдань самостійної роботи визначається диференційовано, тобто відповідно до рівня їхньої складності; воно проводиться в межах від 0 до 5 балів (в окремих випадках, зокрема при запровадженні коефіцієнта коригування оцінок, оцінювання додаткових видів робіт, якості виконання навчальних проєктів, самостійності виконання, творчий підхід та ін., оцінювання поточної успішності може бути в межах від 0 до 10 балів).

Виконання модульних контрольних робіт, завдань самостійної роботи та індивідуальних завдань є обов'язковим. До їхнього виконання допускаються всі здобувачі освіти. Студент, який не виконав поточних проєктів, не підготувався до семінарських чи індивідуальних занять, отримує 0 балів / не отримує жодного балу. Поточну заборгованість, пов'язану з непередбаченою або недостатньою підготовленістю до навчальних занять, він повинен ліквідувати шляхом виконання у визначений термін зобов'язань, передбачених програмою. За кожне (окреме) виконане завдання нараховуються від 0 до 5 балів.

Здобувач освіти, який за результатами поточного контролю набрав менше 20 балів, вважається таким, що має академічну заборгованість, ліквідація якої є обов'язковою (у протилежному разі він не може бути допущеним до сесії, здавання екзамену). Водночас, той студент, який не має академічної заборгованості за результатами поточного контролю, допускається до екзамену без застережень.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

1. Завданням **поточного контролю** є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмного матеріалу шляхом усного й письмового опитування, аналіз / синтез виконання зобов'язань індивідуальної та самостійної роботи, умінь самостійно виявляти (в бібліотеці, архіві, Інтернет-мережі та ін.) джерела й наукову літературу, опрацьовувати тексти, вникати в контексти, також складати конспекти (плани-відповіді та ін.), писати есе й анотації до наукових і дидактичних текстів, уміння публічно, письмово чи в електронному форматі представляти (презентувати) певний матеріал та ін.

Критеріями оцінювання в ході поточного контролю є:

а) під час поточної аудиторної роботи на лекційних і семінарських заняттях:

- активна участь у бесідах, дискусіях та інших пропонуємих формах роботи на лекційних, семінарських, також інших формах занять;
- доповнення, запитання та рецензування почутого й осмисленого дидактичного матеріалу на лекційних і семінарських заняттях.

б) при усних відповідях:

- уміння й навички роботи з науковими поняттями (категоріями);
- глибоке розуміння історії як динамічного й діалектичного «культурно-змінного» процесу;
- повнота / ґрунтовність розкриття пізнавально-дискусійного питання;
- логіка викладення, культура мовлення;
- аргументованість, «позитивна» упевненість та презентаційна емоційність;
- використання основної і додаткової літератури – підручників (за наявності), навчальних посібників, журналів, інших періодичних видань, інтернет-ресурсів та ін.;
- аналітично-узагальнюючі міркування, уміння робити порівняння, висновки.

в) при виконанні письмових завдань:

- повнота розкриття питання;
- цілісність, систематичність, логічна послідовність;
- виявлення та підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, різних технічних засобів (плівок, слайдів, приладів, схем та ін.).

г) при виконанні завдань для самостійної та індивідуальної роботи:

- повнота виконання завдання;
- індивідуальність підходу, авторський стиль;
- самостійність і творчість реалізації проєкту.

2. Критерії оцінювання **модульної контрольної роботи**. Модульна контрольна робота містить 10 завдань, кожне з яких оцінюється за 10-бальною системою за шкалою:

Бали	Критерії оцінювання
9-10	Студент виконав завдання правильно, роботу оформив належним чином або ж допустив зовсім незначні недоліки в її оформленні.
7-8	Студент виконав завдання правильно, але допустив несуттєві неточності в змісті (тексті) чи оформленні.
5-6	При виконанні завдання студент допустив деякі помилки, які загалом не вплинули на результат.
3-4	Студент продемонстрував правильну схему виконання завдання, але при цьому допустив грубі помилки або не зміг висвітлити той чи інший важливий аспект проблеми.
1-2	Студентом зроблені певні спроби вирішення завдання, у його аналізі є раціональні зерна, але загалом із завданням він не впорався, допустив грубі помилки.

або

Модульна контрольна робота містить 10 тестових завдань, кожне з яких оцінюється 1 балом.

Завданням **підсумкового контролю** (екзамену) є комплексна діагностика результатів навчання, глибини засвоєння студентом програмного матеріалу з навчальної дисципліни, логіки та взаємозв'язків між окремими його змістовими модулями, здатності до творчого використання набутих компетентностей / знань. Екзамен проводиться у формі розгорнутої відповіді на 2 теоретичні

питання (кожна оцінюється 0–15 балами) та виконання 1 додаткового завдання (як правило робота з історичним джерелом та ін., оцінюється 0–10 балами). Критерії оцінювання усної відповіді на теоретичне питання такі білета:

Бали	Критерії оцінювання
15 балів (для оцінювання теоретичних питань)	Студент добре орієнтується в методології та історіографії питання (проблеми). Він розуміє історичну епоху, знає її фундаментальні (базові) характеристики. Чітко уявляє причинно-наслідкові зв'язки, зокрема щодо передумов, причин, обставин, основних подій, особливостей, тенденцій, результатів, наслідків подій (явищ, процесів). Правильно розуміє й добре практично використовує термінологію (категоріальний апарат). Знається на різних методах і прийомах інтерпретації подій минулого, зокрема й вдало залучає міждисциплінарний підхід. Принагідно демонструє свою ерудованість, етику наукового спілкування, мовленнєву культуру.
10 балів (для оцінювання додаткового питання)	Студент орієнтується в проблемі (джерелах, історичних постатях та ін.), розуміє історичну епоху. Принагідно демонструє свої навички глибокого та всебічного (комплексного) аналізу/синтезу. Використовує додатковий матеріал. Показує свою ерудованість, етику наукового спілкування, мовленнєву культуру.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота студентів підпорядкована загальному навчальному процесу (плану та іншим критеріям / вимогам ОПП) і передбачає такі основні види робіт: 1) підбір та огляд літератури (джерел) з теми; 2) формулювання актуальних пізнавальних проблем; 3) аналіз інноваційних підходів до вирішення творчих завдань; 4) підготовку усної доповіді (виступ, сповіщення); 5) самостійне виконання додаткових (індивідуальних) завдань, творчих проєктів; 6) аналіз / синтез історичних джерел (писемних документів, історичних постатей та ін.).

Підбір та огляд літератури (джерел) з теми

Підбір та огляд літератури (джерел) – це в певному розумінні наукова робота, якою здобувачі вищої освіти мають презентувати свої компетентності / знання у сфері ранньомодерної доби історії України, включаючи суттєві висновки, а також теоретичні та

методологічні засади цієї тематики. Ця робота полягає у виявленні та аналізі первинних джерел (документів) і вторинних – власне літератури. Добирання історіографії зумовлене вкрай важливою обставиною – «інформують» чи ні наукові праці про нові або оригінальні результати? Беззаперечна перевага надається українським та зарубіжним (окрім тих, що побачили світ у країнах-агресорах) публікаціям останніх років (десятиліть). Найчастіше огляд пов'язаний із науково-орієнтованою літературою. Його не варто змішувати з рецензіями на монографії чи статті, які, щоправда, також становлять інтерес для студентів на етапі їхньої підготовки до аудиторних (передусім семінарських) занять. Отож, огляд джерел та літератури є основою для (само)підготовки здобувачів освіти до семінарських занять (також лекцій, консультацій, колоквиумів, екзамену). Кожного разу він включає пошукову та аналітичну роботу, що передбачена планом заняття. Огляди прийнято класифікувати за видами (оцінювальний, дослідницький, інструментальний). Існує так званий «інтегративний огляд» літератури, метою якого є отримання нових знань із кожної конкретної теми за допомогою критики, а потім синтезу досліджуваної літератури. Перегляд літератури вимагає різних видів діяльності та способів мислення. Останні включають у себе такі операції як запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, оцінка та створення.

Формулювання актуальних пізнавальних проблем

Пізнавальна проблема – це свого роду межа між знанням і незнанням. Вона може бути усвідомлена у вигляді проблемної ситуації, раніше не вирішеного питання, теоретичного чи практичного завдання та ін. Зазвичай вона (потреба в ній) виникає тоді, коли наявного (раніше отриманого) знання стає недостатньо, а нове ще не набуло переконливого вигляду. Якщо проблема позначена й сформульована у вигляді думки (ідеї, концепції), то це значить, що можна визначати коло завдань щодо її вирішення. Формулювання проблеми – по суті кристалізація задуму науково-пізнавальної чи дидактичної діяльності. Тому правильна постановка проблеми – запорука успіху.

Аби вірно визначити проблему, потрібно зрозуміти, що вже відомо в обраній темі, що слабо висвітлено, а чого взагалі ніхто не торкався. Це можливо лише на основі вивчення наявної (рекомендованої) літератури.

Отож, пізнавальна проблема завжди виникає тоді, коли старе знання вже виявляє свою неспроможність, а нове ще не набуло розвинутої форми. Тому проблема в науковому пізнанні – це суперечлива ситуація. Найчастіше вона постає в результаті знайомства з новими фактами, які явно не гармонізують із колишніми (відомими) положеннями. Як зазначено вище, правильна постановка і ясне формулювання актуальних проблем нерідко має не менше значення, ніж їхнє вирішення. Тож, сформулювати проблему означає показати вміння відокремити головне від другорядного, з'ясувати те, що вже відомо й що поки невідомо про предмет аналізу / синтезу.

На відміну від життєво-побутової, науково-пізнавальної проблеми формується в термінах наукової галузі. Варто розрізняти питання й проблему. Приміром: 1) питання: Які території Північного Причорномор'я ввійшли до складу Російської імперії (Наддніпрянської України) після російсько-турецьких воєн останньої третини XVIII ст.? 2) проблема: У колонізації та модернізації Північного Причорномор'я останньої третини XVIII – XIX ст. етнічні українці відіграли ключову роль. На відміну від питання, проблема містить засоби й методи її розв'язання. Загальне ж бачення тієї чи іншої проблеми зумовлене, по-перше, обмеженістю особистого досвіду – тим, що суб'єкти (студенти) завжди мають справу лише з тією чи іншою частиною об'єктивної дійсності і, по-друге, тими їхніми уявленнями про цю дійсність, що склалися в результаті всієї їхньої попередньої чи поточної підготовки. Зрозуміло, що кожен учасник дискусії має право на свій лад формулювати проблему й по-своєму аргументувати її актуальність.

Аналіз інноваційних підходів до вирішення творчих завдань

У цьому випадку аналіз передбачає авторське забезпечення та пояснення здобувачами базової вищої освіти інноваційних підходів до вирішення конкретних творчих (запропонованих викладачем / коучем і не лише ним) завдань самостійної роботи. Вважається, що воно буде ефективним лише в тому випадку, коли в ньому будуть передбачені новітні технічні (технологічні) та дидактичні засоби, що включають комп'ютерну техніку, штучний інтелект, інтерактивні дошки, різноманітні навчальні програми, якісне методичне забезпечення, також бажано послуговуватися спеціалізованими аудиторіями та ін. Ці інноваційні підходи до організації самостійної роботи при викладанні української історії ранньомодерної доби покликані пробуджувати інтерес, спонукати нестандартно мислити, сприяти виробленню наукових і естетичних суджень; вони ж мають допомогти набутти відповідних компетенцій, умінь і навичок, здобути глибокі (передбачені ОПП) знання, власне все, що сприяє формуванню майбутніх фахівців (бакалаврів історії), їхньому професійному становленню. Рациональна організація самостійної роботи здобувачів освіти з використанням ефективних форм та інноваційно-комунікативних технологій дає змогу інтенсифікувати навчальний процес, відтак закладає підґрунтя постійної самоосвіти, творчого розвитку й самовдосконалення.

Підготовка усної доповіді (виступ, сповіщення)

Завдання, яке ми тут окреслюємо, не є новим для здобувачів базової вищої освіти, адже початкові навички такої роботи студенти отримали при здобутті середньої освіти – у ЗЗСО. Усе ж вважаємо за потрібне коротко акцентувати увагу на тих принципових моментах, що покликані вдосконалити / оптимізувати методику навчання, сприяти набуттю відповідних навичок: 1) час: усна доповідь (виступ, сповіщення) має тривати плюс-мінус кілька хвилин (залежно від конкретних форм, змісту й завдань); принагідно уточнимо, що надмірно короткі або, навпаки, «затяжні» виступи вже самі по собі насторожують «подихом

некомпетентності»; 2) структура: виступ має бути чітко структурованим, залежно від часу та інших чинників він може включати актуальність теми, її аналіз, висновки та інші складники; 3) основна частина: як правило це аналіз проблеми (питання); студенти мають добре розумітися на сутності цих основних (загальних) методів і ефективно їх використовувати; 4) додаткові чинники: використання методу аналізу (чи інших методів) має бути «підсилене» знанням термінології, основних фактів (подій, процесів, тенденцій, дат, персоналій), цитуванням «класиків історіографії» (але в розумних межах та з належним фаховим поясненням), залученням ґрунтовних порівняльних характеристик та ін.; 5) прикінцеві висновки (узагальнення), що їх вважають «найвідповідальнішою частиною тексту». Варто розуміти, що доповідь (виступ) – це презентація отриманих знань і набутих компетентностей (за що власне й виставляється оцінка), проте ще більшою мірою йдеться про представлення «другого плану» – так би мовити «себе в знаннях». Своєрідними критеріями якості тут виступають такі риси професійності як глибоке знання предмету (ерудованість), критичне мислення, комунікативні навички, здатність до співпраці, демонстрація творчих здібностей (креативність), володіння аудиторією.

Самостійне виконання додаткових (індивідуальних) завдань, творчих проєктів

Психологи виділяють три підходи до організації навчального процесу, який покликаний не лише власне навчати, а й виховувати (формувати) особистість здобувача вищої освіти – майбутнього фахівця: комунікативний, контролюючий і творчий. Перших два пов'язані з безпосереднім педагогічним впливом викладача (коуча) на студента, а третій, хоча й не позбавлений такої «сторонньої присутності», проте залежить виключно від нього самого. Самостійне виконання навчальних завдань – результат і своєрідний критерій ефективності реалізації потенціалу особи, яка здобуває повну вищу освіту, відбувається (чи ні, чи недостатньою мірою) як фахівець у певній галузі, у цьому випадку – історії (синхронно – педагогіки та ін.).

Досвід засвідчує: якщо студент бачить, що його діяльність має практичне застосування (приносить користь), то інтерес до навчання в нього помітно зростає. Так створюється додаткова мотивація до творчого саморозвитку. Позааудиторна творчість, на відміну від аудиторної, передбачає освоєння вже відомого, але не лише його; вона сприяє вияву самореалізації, втілення власних ідей, які спрямовані на створення нових знань.

Щодо обов'язків викладача, то орієнтацію доречно робити на комплексний підхід розвитку творчості здобувача освіти, який становить цілісну систему діалектично взаємозалежних науково-педагогічних принципів, методів, засобів забезпечення активності. Комплексність у розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця виступає як спосіб оптимізації всього навчально-науково-виховного процесу, водночас – підґрунтя формування всебічно розвинутої особистості. Вона зумовлює потребу органічної єдності навчання і виховання, інтеграції навчальної, науково-дослідної і виховної роботи в рамках цілісного педагогічного процесу. Сьогодні це одна з головних вимог і впливає вона з множинності завдань, які стоять перед вищою школою в умовах принципово якісного (глобалізаційного, інформаційно-технологічного) суспільного поступу. Утім, не менш продуктивним має бути індивідуальний підхід, який покликаний мотивувати («підштовхувати») кожного студента до реалізації його особистих амбіцій, зокрема й через успішну демонстрацію власних здібностей на семінарах, а також наукових конференціях, симпозіумах, «круглих столах», презентаціях та ін.²

Щодо проєктного навчання, то це порівняно новий підхід, коли здобувачі вищої освіти набувають компетентностей, отримують знання через активне дослідження, сукупно з його організаційним забезпеченням. Найчастіше вони створюють власний продукт чи вирішують практичний кейс, співпрацюючи в творчих групах. Особливостями проєктного навчання є: застосування теоретичних знань для розв'язання реальних пізнавальних завдань (а не лише вивчення матеріалу); розподіл ролей та

² Див. : Лазарев М. О. Діагностика самореалізації пізнавально-творчих якостей студентів і старшокласників в евристичному навчанні. Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. 2016. Вип. 2. С. 64–77.

виконання обов'язків у межах творчого колективу; специфічна підтримка з боку викладача, який стає ментором (фасилітатором).

Одна з переваг індивідуального та проєктного підходів – підвищення мотивації студентів.

*Аналіз / синтез історичних джерел
(писемних документів, історичних постатей та ін.)*

Така потреба зумовлена багаторічним досвідом викладання історичних дисциплін у ЗВО України. Він, зокрема, засвідчує, що у вищій школі здобувачам вищої освіти досить складно опановувати саму технологію аналізу, зокрема й тому, що в процесі здобуття першого ступеня вищої освіти (бакалавра) вони традиційно більше сил витрачають на опанування знань, а не набуття компетентностей. Власне в магістратурі складова учіння (навчальної діяльності), а не навчання як такого, має бути одним із ключових пріоритетів. Студент магістратури покликаний повсякчасно оволодівати способами предметних і пізнавальних дій, узагальнених за формою теоретичних знань.

Отож, аналіз – його виправдано уявляти як метод і, водночас, основне структурне забезпечення будь-якого оприлюднення поглядів / знань. Існує принципова різниця між, з одного боку, аналізом та, другого, розповіддю, переказом, читанням тексту, навіть пізнавально важливого й тематично привабливого. Це варто зробити тому, що сам по собі аналітичний спосіб мислення вирізняє мисленнєву культуру особи, що здобуває вищу освіту, від традиційних уявлень про думання й говоріння. У вузькому розумінні метод аналізу – це висвітлення якої-небудь проблеми (питання, теми), що передбачає попередній поділ її на, умовно, підпроблеми (процедура «розчленування об'єкта») за власноруч обраним критерієм. Інтелектуальна робота студента якраз і полягає в тому, що він покликаний розумово уявляти, тобто схоплювати своєю уявою проблему (те, що в науці називають об'єктом дослідження) загалом ще до того, як почав її аналізувати. Це потрібно, аби і правильно розставити акценти (не випустити з поля зору чогось головного), і вмотивовано вийти на висновки (попередньо передбачивши найбільш вірогідний їхній варіант).

Зрозуміло, що ключова методична проблема – підбір критерію аналізу (у певних обставинах мова може йти за низку критеріїв). Досвід засвідчує, що, скажімо, хронологія, персоналії (аналіз «від князя до князя», «від гетьмана до гетьмана», «від держави до держави»), перебіг подій («від битви до битви») є далеко не найліпшими критеріями, адже вони не виправдано спрощують розуміння минувшини, хоча й суттєво «полегшують життя» студенту.

Набагато перспективнішими є критерії власне проблемного характеру. Їх підбір / відбір відбувається в межах того ж таки «уявлення загалом». Це коли загальна проблема ніби складається з окремих (під)проблем, пов'язаних між собою сюжетом і логікою. Як це, приміром, виглядає у відомій книжці Наталі Яковенко, де територія уявлень і стереотипів ранньомодерного українського шляхтича є проблемою для вивчення і поділена вона на такі складові: а) релігійні конверсії: спроба погляду з середини; б) шляхетська правосвідомість у дзеркалі обігу правничої літератури на Волині й Наддніпрянщині; в) два ментальні стереотипи української шляхти: «чоловік добрий» і «чоловік злий»; г) шляхтич «латинський» чи «латинізований»³.

Здобувачу освіти варто розуміти потребу й результат аналітичного стилю інтелектуальної роботи, так би мовити, у загальному контексті. Абстрагуючись тут від ролі / значення решти методів, прийомів, форм навчання, можна стверджувати: він знає тоді, коли проаналізував і синтезував, а щоб зробити це, попервах повинен уявити. Звідси, до речі, і популярне нині пояснення «основного механізму» набуття знань – знання історії починаються з уявлення.

У широкому (дидактичному) розумінні аналітично-синтезуюча методика дає набагато більше за формально «вдало проведений» науковий захід, адже вона формує самобутній стиль мислення майбутнього фахівця, коли він, спираючись на практичний досвід та бодай навіть незначний фактологічний матеріал (нерідко достатньо запам'ятати основні дати подій), спроможний щоразу демонструвати те, що його прийнято називати глибоким

³ Див.: Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. С. 5.

розумінням історії, історичного процесу. За потреби, зрозуміло, поновлюватиме в пам'яті «позитивістську» частину знань, а нова інформація (свідчення, факти, думки авторитетних колег) лише підсилюватиме його професійність, основу якої, наголошуємо, складатиме «уявлене знання епохи».

Аналітичний виклад проблеми є об'єктивною передумовою для оптимізації дуже важливої складової мисленнєвої діяльності студента – синтезу. Його, як правило (хоча й не обов'язково), прийнято розмішувати наприкінці виступу, у вигляді добре відомих висновків. Прикінцеві узагальнення навряд чи будуть якісними, якщо не «спиратимуться» на вміло проведений аналіз. Одночасно, вони покликані не лише поєднати частини проблеми, штучно розчленованої в процесі аналізу, а й встановити їхній внутрішній (діалектичний) зв'язок і, зрештою, набагато глибше пізнати предмет як єдине ціле. Досвід засвідчує, що коли маєш справу з такими «синтетичними» явищами як свідомість і ментальність, метод вивчення різних аспектів у їхній цілісності, єдності, взаємозв'язку є основним.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. «Вільнодумство» в Харківському університеті та Ніжинській гімназії вищих наук.
2. «Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства» та його діяльність.
3. «Руська трійця», її роль у поширенні національної ідеї.
4. Адміністративно-територіальний устрій українських земель (кінець XVIII – перша чверть XX ст.).
5. Антикріпосницькі виступи селян та військових поселенців України у першій половині XIX ст.
6. Братство «Тарасівців», його місце та роль в українському національному русі.
7. Велика реформа 1861 р.: причини, сутність та наслідки.
8. Великодержавна політика самодержавства щодо України другої половини XIX – початку XX ст. Циркуляр Валуєва. Емський указ.
9. Громадівський рух 1860 – 1890-х рр. у Наддніпрянщині.
10. Декабристський рух в Україні: причини виникнення, програмні документи, діяльність.
11. Джерела формування робітничого класу та його становище у другій половині XIX ст.
12. Еміграція українського населення з Західної України: причини, наслідки.
13. Журнал «Основа» та роль Петербурзької громади в пробудженні української нації.
14. Земська ліберальна опозиція останньої третини XIX ст. у Наддніпрянщині.
15. Зміни в соціальній структурі сільського населення після скасування кріпацтва.
16. Зміни у чисельному, соціальному та національному складі населення України у XIX ст.
17. Кирило-Мефодіївське братство, його програмні документи та найактивніші учасники.
18. Контрреформи 1880 – 1890-х рр. та їхня сутність.
19. Масонство в Україні першої чверті XIX ст.

20. Микола Костомаров у науковому та громадському житті України.
21. Михайло Драгоманов у національно-визвольному русі України.
22. Міста України першої половини XIX ст.
23. Народництво в Україні: сутність, ідеологи, течії та основні етапи діяльності.
24. Наукові історичні товариства в Україні (XIX ст.).
25. Освіта в Україні другої половини XIX ст.
26. Основні джерела вивчення історії України XIX ст.
27. Пантелеймон Куліш та його роль у культурному житті України.
28. Переселенські рухи українців у межах Російської імперії у XIX ст.: причини, наслідки.
29. Перші політичні партії в піддавстрійській Україні.
30. Перші робітничі організації в Україні. Особливості поширення марксизму в Україні.
31. Політика російського самодержавства щодо вирішення селянського питання в першій половині XIX ст.
32. Польські повстання на Правобережжі, їхні наслідки для України.
33. Попередні проєкти скасування кріпацтва та їхня сутність.
34. Проблеми періодизації українського модерного національного пробудження в сучасній історіографії.
35. Промисловий переворот в Україні: особливості, наслідки.
36. Революційні події 1848 – 1849 рр. у Східній Галичині, їхній вплив на поширення українського національного руху. Головна Руська Рада.
37. Реформи 1860 – 1870-х рр. XIX ст., їхні наслідки та історичне значення.
38. Розвиток освіти в Україні першої половини XIX ст.
39. Розвиток промисловості в Україні другої половини XIX ст.
40. Розвиток торгівлі в Україні першої половини XIX ст.
41. Сільськогосподарське виробництво та шляхи його розвитку в пореформений період.
42. Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у другій половині XIX ст.

43. Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у першій половині XIX ст.
44. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії першої половини XIX ст.
45. Суспільно-політичний рух у підавстрійській Україні другої половини XIX ст. Москвофіли. Народовці.
46. Сутність кріпосницької системи та основні ознаки її розкладу в першій половині XIX ст.
47. Східна (Кримська) війна 1853 – 1856 рр., її наслідки для України. Оборона Севастополя: міфи й реальність.
48. Транспорт та його роль у розвитку промисловості та торгівлі в Україні другої половини XIX ст.
49. Україна в планах Наполеона та участь українців у французько-російській війні 1812 р.
50. Українське національне (модерне) «відродження»: сутність, етапи, особливості, соціальна база.

СПИСОК ЦИТОВАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ / ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ / НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ

Основна

1. «Незручний клас» у модернізаційних проектах. Форум. *Україна модерна (Безмежне село)*. Київ, 2010. Чис. 6 (17). С. 17–23.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму ; пер. з англ. В. Морозова. Київ : Критика, 2001. 272 с.
3. Вілсон Е. Українці : несподівана нація / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2004. 552 с.
4. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
5. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. / О. В. Андрущук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. С. 332–337.
6. Колесник І. І. Глобальна історія та локальні простори : український вимір. *Глобальна історія : теорія, методологія, практика : кол. моногр.* Київ, 2024. С. 112–145.
7. Колесник І. Український історик і влада : від примусу до партнерства. *Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки*. Київ, 2016 – 2017. Вип. 9. С. 9–24.
8. Михайлюк О. В. Столипінська аграрна реформа в контексті процесів розселення сільського господарства на теренах Російської імперії. *Укр. селянин*. Черкаси, 2006. № 10. С. 25–29.
9. Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2006. 684 с.
10. Плохій С. М. Брама Європи : історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. с англ. пер. Р. Ключка. Вид. доп. і переробл. Харків : КК «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 509 с.
11. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси : «Вертикаль», вид. ПП Кандич С. Г., 2007. 640 с.

12. Реєнт О. П. Велика реформа 1861 р. : погляд із ХХІ століття. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Київ, 2011. Вип. 18. С. 7–24.
13. Рябчук М. Від Малоросії до України : парадокси запізненого націєтворення. Київ : Критика, 2000. 304 с.
14. Турченко Ф., Турченко Г. Південна Україна : модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ – 1921 р.) : Іст. нариси. Київ : Генеза, 2003. 304 с.

Додаткова

15. Kompaniiets O., Morozov A. Influence of the typhoid pandemic on the vital activity of population of Ukraine under conditions of military conflicts and war devastation (1919 – 1923). *Укр. селянин*. Черкаси, 2019. Вип. 21. С. 56–86.
16. Kornovenko S. A peasant component in the transition to the new economic policy (1921). *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Вид. дім «Гельветика», 2018. Вип. 7. С. 104–110.
17. Kornovenko S., Svyaschenko Z. State protectionism in the Russian empire's agricultural policy of the 1880s – 1890s. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Вид. дім «Гельветика», 2019. Вип. 10. С. 34–42.
18. Kornovenko S., Telvak V., Ihnytskyi V. Evolution of peasant land tenure during the Ukrainian revolution of 1917–1921. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2018. Vol. 4. № 3. P. 133–141.
19. Mezeria O. A. Military-administrative reform of XIX century in the Russian empire: features and impact in social history of Ukraine : [військово-адміністративна реформа ХІХ століття у Російській імперії: особливості реалізації та вплив на соціальну історію України]. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2017. № 1. С. 60–66.
20. Ададуров В. «Наполеоніда» на Сході Європи : уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття. 2-е вид., доп. переробл. Львів : Вид-во УКУ, 2018. 624 с.
21. Бармак М. Німецькі колоністи Київської, Волинської та Подільської губерній в системі господарських відносин українських земель ХІХ ст. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Історія*. 2015. Вип. 1, ч. 2. С. 3–6.
22. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / пер. на укр. З. Борисюк. Київ : Критика, 1998. 336 с.
23. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793 – 1830 рр. / пер. з фр. З. Борисюк. Львів : Центр навчальної літератури, 2020. 294 с.
24. Боднарчук Т. Л. Протекціонізм в економічній історії України (ХІХ – початок ХХ ст.) Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2017. 256 с.
25. Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. 1860 – 1890 гг. : моногр. Черкасы : Сіяч, 1993. 252 с.
26. Брицький П., Бочан П. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у ХVІІІ – ХІХ століттях. Чернівці : Технодрук, 2011. 308 с.
27. Бутенко Р. М. Юридично-правові особливості становлення та розвитку земств на території України. *Зб. наук. пр. Серія : Історія та географія*. 2016. Вип. 53. С. 47–53.
28. Васильчук В. Державно-правова політика Російської та Австро-Угорської імперій щодо німецької спільноти в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). *Вісник Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Серія : Історія, економіка, філософія*. 2016. Вип. 21. С. 71–86.
29. Васянович О. О. Особливості харчування дрібної української шляхти у ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки*. 2017. Вип. 24. С. 68–74.
30. Верховцева І. Г. Соціальний патронат в українському селі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Науковий вісник Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-ту. Серія : Історичні науки : зб. наук. пр.* 2016. Вип. 34. С. 28–36.
31. Вулф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленького. Львів : Критика, 2009. 592 с.
32. Вьоллер Б. Галичина як проблема географічної інтеграції: місце коронного краю на ментальних картах у німецькій та австрійській географії ХІХ – початку ХХ ст. *Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки*. Київ, 2011 – 2012. Вип. 6. С. 269–287.

33. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 328 с.
34. Гордуновський О. М., Гуржій О. І., Ресент О. П. Торгівля в Південній Україні : організація товарообігу та людський потенціал (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2017. 155 с.
35. Григоренко О. Постать землевласника-реформатора Ігнація Сцибор Мархоцького на тлі епохи. *Наукові праці Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-запов.* 2017. Т. 1. С. 43–57.
36. Гуржій О. І., Русанов Ю. А. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст. : соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії. Ін-т історії України НАН України. Київ, 2017. 172 с.
37. Денисюк В. Історія одного соціального конфлікту. Боротьба мешканців Каменя-Каширського з графом В. Красицьким в 1836–1837 рр. URL : surl.li/qrphtb (дата звернення : 29.03.2026).
38. Добржанський С. О. Губернські міста Правобережжя: порівняльний аналіз розвитку у другій половині XIX – на початку XX ст. *Краєзнавство*. 2017. № 1–2. С. 169–174.
39. Довжук І. В., Борчук С. М. Аграрний сектор Наддніпрянської України в середині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 68–80.
40. Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.). *Укр. іст. журн.* 2006. № 3. С. 16–41.
41. Доценко В. О. Соціально-економічне становище єврейської громади українських земель Російської імперії у XIX столітті. *Наукові праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту*. 2015. Вип. 43. С. 95–99.
42. Електронний каталог Бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib> (<https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib>)
43. Електронний каталог НАН України: <https://nas.gov.ua>
44. Єсельчик С. Українофіли : світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ : К.І.С., 2010. 272 с.
45. Жванко Л. Європейська історіографія концепту «біженство» : дослідники, центри, напрямки. *Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр.* Київ, 2018. Вип. 29. С. 175–191.

46. Захарчук О. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона І до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. *Укр. іст. журн.* 2014. № 1. С. 169–187.
47. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село в середині XIX століття. Київ : Критика, 2007. 336 с.
48. Із австрійсько-німецької україніки 18 – 19 століть / упоряд. Б. Гавришкова. Львів : Аверс, 2008. 103 с.
49. Історія німців України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 152 с.
50. Історія української культури : курс лекцій / М. В. Кашуба. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 120 с.
51. Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. Київ : К.І.С., 2007. С. 264.
52. Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Рух декабристів : дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). *Укр. іст. журн.* 2005. № 6. С. 50–65.
53. Казьмирчук М. Г. Становище робітників цукроварень Правобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля*. 2017. № 1. С. 54–59.
54. Калининчук А. Василь Білозерський і кириломефодіївці : (на матеріалах слід. справи). *Слово і час*. 2016. № 6. С. 68–73.
55. Калініченко В. В., Шебельник Г. П. Витоки світогляду та політичної свідомості революційних народників в Україні 70-х рр. XIX ст. (соціально-психологічний портрет). *Укр. іст. журн.* 2006. № 2. С. 24–38.
56. Канєнберг-Сандул О. К. Правове становище німецьких колоністів на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 24 с.
57. Кашелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині : спроба порівняння. *Україна : Культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 1. Львів, 1992. С. 104 – 119.
58. Клапчук В. М. Земельна власність та землекористування у Галичині XIX – першій третині XX ст. *Карпатський край*. 2016. № 1. С. 5–29.

59. Книга С. Плохія «Брама Європи»: <https://books.google.com>
60. Книга Я. Грицака та праці М. Міхновського: <https://chtyvo.org.ua>
61. Ковальчук О. Дослідження козацької еліти в першій половині XIX ст. : історіографічний, джерелознавчий та археографічний аспекти. *Славістична збірка*. 2016. Вип. II. С. 81–88.
62. Колесник І. Інтелектуальні мережі та академічна повсякденність в Україні XIX ст. : сучасні ракурси дослідження. *Укр. іст. журн.* 2025. № 2. С. 45–58.
63. Колесник І. І. Історіографічні образи України : Текст. Контекст. Ментальність. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2021. 340 с.
64. Колесник І. І. Цифровий поворот в історіографії: виклики та можливості для української гуманітаристики. *Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки*. К., 2024. Вип. 12. С. 15–29.
65. Костомаров М. І. «Закон Божий» Книга буття українського народу. Київ : Либідь, 1991. 39 с.
66. Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ : Критика, 2011. 544 с.
67. Крижанівська О. О. Соціальні настрої та уявлення селян Правобережної України у 20 – 50-х рр. XIX ст. *Укр. іст. журн.* 2007. № 2. С. 130–142.
68. Крижановська О. О. Історія масонства в Україні : інформ. довід. слов. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1997. 61 с.
69. Крижановська О. О. Роль кріпацьких інтелігентів у формуванні національної самосвідомості українців (кінець XVIII – початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 198–215.
70. Кураєв О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843 – 1914). *Укр. іст. журн.* 2006. № 1. С. 43–61.
71. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі. Київ : К.І.С., 2008. 240 с.
72. Литвинова Т. Ф. «Сословные нужды и желания» дворянства Лівобережної України на початку XIX ст. *Укр. іст. журн.* 2005. № 5. С. 67–78.
73. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобе-

- режної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ : ЛІРА, 2011. 737 с.
74. Литвинова Т. Ф. Роздуми над «Малою українською трилогією» Д. Бовуа. *Укр. іст. журн.* 2015. № 6. С. 179–199.
75. Лобко О. А. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831 – 1917 років (за матеріалами володінь графів Потоцьких) : автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
76. Ложешник О. С. Повернення задунайських козаків в межі Російської імперії на початку XIX ст. *Наукові праці іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту*. 2017. Вип. 48. С. 65–69.
77. Луняк Є. «Історія козаків» Шарля-Луї Лезюра (1814) в контексті козацьких зацікавлень у наполеонівській Франції. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2013. Вип. 21. С. 234–250.
78. Мартинов А. Ю. Історичні знання в умовах глобалізації. *Укр. іст. журн.* 2009. № 1. С. 181–190.
79. Масненко В. В. Як українські селяни стали воїнами (до соціокультурних і мілітарних аспектів революції 1917 – 1921 рр.). *Укр. селянин*. Черкаси, 2018. № 19. С. 49–59.
80. Машкін О. М. Іноземці європейського походження в соціально-економічному житті міст Східної України. 1796–1856 рр. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 70–84.
81. Мокрогуз О., Єрмоленко А. Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. *Історія України*. 2009. № 29–32.
82. Молчанов В. Б. Перша залізниця в Україні (на честь 160-річчя побудови британської залізниці в Криму під час Східної війни 1853–1856 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 85–96.
83. Морозов А. Г. Концептуальні проблеми переходу до стійкого розвитку в галузі сільського господарства. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2015. № 22. С. 77–79.
84. Морозов А. Г., Абразумова О. М. Селянський рух опору посиленню тоталітарного режиму в Україні 1920-х рр.

- Гуржійівські історичні читання : зб. наук. пр.* Черкаси, 2011. Вип. 4. С. 242–244.
85. Москалюк М. М. Підприємницька діяльність в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Україна – Європа – Світ. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2016. Вип. 18. С. 62–69.
 86. Нариси з історії освоєння Південної України XV – XVIII ст. : кол. моногр. / П. Бойко, В. Брехуненко, Т. Гончарук та ін. ; за ред. О. Репана. Київ : К.І.С., 2020. 285 с.
 87. Науковий журнал «Український селянин» <https://ejournal.cdu.edu.ua>
 88. Науковий портал «Україна Модерна» <https://uamoderna.com> (<https://uamoderna.com>)
 89. Наумов С.О. Створення РУП. *Укр. іст. журн.* 2006. № 2. С. 49–59.
 90. Офіційний електронний архів Інституту історії України НАНУ. <https://history.org.ua> <https://history.org.ua/uk/library> (<https://history.org.ua/uk/library>)
 91. Падалка С. С. Суспільний менталітет як чинник зловживань хабарництвом на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. *Наукові праці іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*. 2017. Вип. 49. С. 111–114.
 92. Панчук І. Історія України очима іноземців : довідник-хрестоматія. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 304 с.
 93. Перевозчиков В. І., Тимчик О. А. Історія економіки українських земель (кінець IX – початок XX ст.) : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2011. 472 с.
 94. Петровський-Штерн Й. Штетл : золота доба єврейського містечка / пер. з англ. Я. Стріхи. Київ : Критика, 2019. XII + 394 с.
 95. Пінчук Ю. А. Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М. І. Костомарова. *Укр. іст. журн.* 2007. № 2. С. 78–88.
 96. Плохій С. М. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / пер. з англ. М. Климчука. Київ : Laurus, 2013. 436 с.
 97. Присяжнюк Ю. Ментальність українського селянства в умо-

- вах капіталістичної трансформації селянства (друга половина 19 – початок 20 ст.). *Укр. іст. журн.* 1999. № 3. С. 3–12.
98. Присяжнюк Ю. Методичні рекомендації викладання аграрної історії України другої половини XIX – першої третини XX ст. учням середніх шкіл. *Укр. селянин*. Черкаси, 2022. Вип. 28. С. 64–71.
 99. Присяжнюк Ю. Селянин у модерному місті: ментальні аспекти урбанізації другої половини XIX – початку XX ст. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2022. № 2. С. 84–90.
 100. Присяжнюк Ю. Теорії поколінь як дослідницький простір сучасної української історіографії селянства. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2024. № 1. С. 117–124.
 101. Присяжнюк Ю. Український селянин періоду кризи кріпосного права (штрихи ментального портрету). *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2022. № 1. С. 61–67.
 102. Присяжнюк Ю. П. Ментальні «почування» українського селянства в умовах проведення століпінської аграрної реформи. *Укр. селянин*. Черкаси, 2006. № 10. С. 22–25.
 103. Присяжнюк Ю. П., Новак А. В. Селяни в поглядах інтелектуалів Наддніпрянщини другої половини XIX ст. : новітні території історичних досліджень. *Укр. селянин*. Черкаси, 2014. № 14. С. 30–32.
 104. Присяжнюк Ю., Вовкочин Л. Екзистенціальні вияви етнокультури в контексті ретроспективи українського державотворення. *Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр.* Київ, 2022. Вип. 67. С. 103–109.
 105. Присяжнюк Ю., Горенко Л. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.). *Укр. іст. журн.* 2000. № 5. С. 88–97.
 106. Радимен В. Плуг, мор і нафта : Як людство здобуло контроль над кліматом / пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. Київ : Ніка-Центр, 2013. 272 с.
 107. Реєнт О. П. Портові міста – основні реалізатори хлібних продуктів з українських губерній Російської імперії (1861–

- 1914 рр.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 3–22.
108. Реєнт О. П. Велика реформа 1861 р. : погляд із XXI століття. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. 18. С. 7–24.
109. Ричка В. Під знаменом «Слова». *Критика*. 2009. Чис. 11–22 (145–146). С. 28–30.
110. Савченко В. Україна масонська. Київ : Нора Друк, 2015. 252 с.
111. Сватко В. І., Вишемірський Р. В. Європейська «Весна народів» на території України 1848 – 1849 рр. *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2017» : зб. матеріалів XIX Всеукр. наук. конф. молодих учених. Серія : Історія*. Філософія. Черкаси, 2017. С. 192–193.
112. Свириденко О. Українська національна ідентичність та її характеристика в епістолярній спадщині О. Стороженка. *Наукові записки Нац. ун-ту «Остроз. акад.»*. Серія : *Культурологія*. 2017. Вип. 18. С. 89–91.
113. Світленко С. Дмитро Яворницький та інтелектуальна спільнота Одеси кінця XIX – першої третини XX ст. за епістоляріями. *Чорноморська минушина*. 2025. Вип. 20. С. 90.
114. Світленко С. Початки монументального увічнення пам'яті Тараса Шевченка на Наддніпрянщині: ініціативи громадськості та протидія імперської влади (1861 – 1908 рр.). *Укр. іст. журн.* 2026. № 2. С. 71–93.
115. Світленко С. Український інтелектуал Трохим Зіньківський та збереження історичної пам'яті про Тараса Шевченка. *Чорноморська минушина*. 2022. Вип. 17. С. 71–78.
116. Світленко С. Шевченківські роковини і українські громадські осередки та організації в Одесі останньої чверті XIX – початку XX ст. *Чорноморська минушина*. 2023. Вип. 18. С. 117–130.
117. Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст. : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : Герда, 2007. 460 с.
118. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ : Ярославів Вал, 2011. 256 с.
119. Сльозкін М. Українське селянство та самодержавство в

- публічному дискурсі Правобережжя на початку XX ст. *Укр. селянин*. Черкаси, 2025. Вип. 36. С. 69–81.
120. Сондерс Д. Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності. Київська старовина. 2001. № 5. С. 21–33.
121. Стеценко В. Вплив війни 1812 року на свідомість українського суспільства. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Історія*. 2015. Вип. 2, ч. 4. С. 91–95.
122. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 498 с.
123. Таран Л. В. Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської та української історіографії. *Укр. іст. журн.* 2007. № 2. С. 185–197.
124. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр. : соціально-економічна еволюція. Донецьк : ДонНУ, 2003. 320 с.
125. Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. Київ : Laugus, 2012. 256 с.
126. Тютюнник Ю. Г. Виникнення бурякового цукроваріння в Україні. Перші цукроварні. *Дослідження з історії техніки : зб. наук. пр.* 2016. Вип. 23. С. 61–71.
127. Удод О. Деромантизація історії світових воєн XX т. : методол. аспекти. *Історія в школах України*. 2005. № 1. С. 46.
128. Україна в XIX столітті : людність та імперії / В. Шандра, О. Аркуша ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Академперіодика, 2022. 534 с.
129. Черкащина : історія краю та його людності / С. Горошко, К. Івангородський, О. Компанієць та ін. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2017. 697 с.
130. Шамара С. О. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. : соціально-психологічні та етнокультурні характеристики : автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
131. Шандра В. С. Цехова і реміснича управа як міщанські органи станового самоврядування українських міст XIX – початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2017. Вип. 26. С. 142–155.

132. Шевченко І. Україна на захід від Сходу. *Критика*. 2009. Чис. 1–2. С. 22–24.
133. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол. : М. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1 : Поезія 1837 – 1847. С. 697 ; Його ж. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. С. 123.
134. Шляхов О. Б. Питання соціального захисту пролетаріату в діяльності земських установ Катеринославщини кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія : Історія та археологія*. 2016. Т. 24, № 1. С. 37–42.
135. Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX ст. : моногр. Полтава : «Інтер Графіка», 2003. 130 с.
136. Якименко М. А. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки століпінських реформ (1906–1913 рр.) : моногр. Полтава : РВВ ПДАА, 2009. 148 с.
137. Якименко М. Аграрна міграція українського селянства на рубежі XIX – XX ст. : моногр. Полтава : РВВ ПДАА, 2006. 144 с.
138. Якименко М. А. Кредитна система сільського господарства України в умовах аграрних реформ другої половини XIX – початку XX ст. *Укр. іст. журн*. 2017. № 2. С. 64–75.
139. Янишин Б. М. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини (XIX – початок XX ст.) : основні риси, стан та перспективи дослідження. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2016. Вип. 25. С. 135–146.
140. Ярцун Ю. О. Хвороби шляхти та їх лікування у XIX столітті (за матеріалами Київської губернії). *Гілея*. 2017. Вип. 118. С. 37–41.
141. Ясь О. Ідеалістичні та ірраціональні мотиви в науковій творчості Миколи Костомарова. *Україна Модерна*. Чис. 10. Київ ; Львів : Критика, 2006. С. 37–57.

КОРОТКИЙ ГЛОСАРІЙ

1. «Історія Русів» – написана невідомим автором історична й політична пам'ятка кінця XVIII – початку XIX ст., у якій відображена ідеологія частини дворянства, що прагнула до політичної автономії України у складі Російської імперії.
2. «Київська козащина» – селянський рух у Київській губернії в 1855 р., спровокований чутками про «запис у козаки» тих кріпаків, які візьмуть участь у Східній (Кримській) війні.
3. Абсолютизм – форма державного правління, коли верховна влада (законодавча, виконавча, судова) повністю належала монархові (королю, царю, імператору), не була обмеженою представницькими інституціями; у Московському царстві (Російській імперії) самодержавство відрізнялося тим, що церква була підпорядкована державі, а дворянство служило монарху, не маючи реальних політичних прав; фактично російська форма державного правління мала як спільне з європейським абсолютизмом, так і багато відмінного, пов'язаного зі східно-деспотичною традицією; в Україну абсолютизм, як історичне явище, було привнесено ззовні.
4. Автономія – самоврядний статус певної частини держави.
5. Азовське козацьке військо – військове формування, створене російським урядом 1828 р.; було розміщене на побережжі Азовського моря, у 1862–1864 рр. переселене на Північний Кавказ, 1865 р. – ліквідоване.
6. Анархізм – політичне вчення, що не визнає будь-якої державної влади, за основу ідеального суспільства вважає принцип «особистої волі».
7. Бібіковщина – політика Російської імперії, спрямована на російщення Правобережної України в 1830 – 1840-х рр., яку очолював генерал-губернатор Д. Бібіков.
8. Благочинний – священник, якому підпорядковане духовництво кількох парафій.
9. Братство тарасівців – таємна політична організація (1891 – 1898 рр.), що першою висунула гасло повної державної незалежності України.

10. «Весна народів» (1848 – 1849 рр.) – хвиля демократичних та національно-визвольних революцій у Європі, що охопила Галичину, Буковину, Закарпаття.
11. Вечорниці – традиційна форма вечірнього дозвілля української (сільської) молоді в осінньо-зимовий період (від Покрови до Великодня); проходили в хаті самотньої жінки (вдови або рекрутки), яка наглядала за молоддю; поєднували спільну господарську працю та розваги.
12. Викупна операція – державна кредитна операція в Російській імперії за реформою 1861 р., згідно з якою колишні кріпаки мали сплачувати гроші за отриману землю.
13. Відозва – прокламація (звернення), заклик до широких верств населення, уряду або громадських організацій.
14. Відхідництво – масовий тимчасовий відхід селян із місць постійного проживання на заробітки в райони розвинутої промисловості й сільського господарства, а також за кордон, де був сезонний попит на робочі руки.
15. Головна Руська Рада – перша в підавстрійській Україні (Східній Галичині) українська політична організація, створена місцевою інтелігенцією та духовенством у травні 1848 р.
16. Громади – напівлегальні осередки української демократичної інтелігенції в Наддніпрянщині, що займалися національно-культурною та громадсько-політичною роботою в другій половині XIX – на початку XX ст.
17. Губернія – основна одиниця адміністративно-територіального устрою, що утвердився в Наддніпрянській Україні після її інкорпорації до складу Російської імперії.
18. Даремщини – додаткові (понад панщину) повинності залежного селянина на користь землевласника (поміщика).
19. Декабристи – дворяни-офіцери, учасники революційного руху першої чверті XIX ст. у Російській імперії; ставили перед собою мету повалення самодержавства й ліквідацію кріпосного права; найвищим піднесенням декабристського руху стали повстання в Петербурзі та Україні.
20. Декларація – заява, урочисте проголошення принципів, а також документ, у якому вони викладені.
21. Диякон – помічник священика у відправі церковної служби.

22. Дідич – поміщик, великий землевласник (найактивніше слово вживалося на Правобережній Україні й Галичині).
23. Еклектизм – суміш елементів різних стилів (наприклад у мистецтві).
24. Еміграція – добровільне або вимушене переміщення населення з країни постійного проживання в інші країни.
25. Імперія – держава, що має у своєму складі підкорені країни, території; метрополія разом з колоніями.
26. Інвентарі (інвентарна реформа 1847–1848 рр.) – описи; реформа на Правобережжі України, згідно з якою російський уряд спробував узаконити види робіт (повинностей) тутешніх селян на поміщиків.
27. Інтелігенція – суспільний прошарок (як правило з високим рівнем освіти), представники якого професійно займалися розумовою, творчою працею.
28. Кантоністи – у період існування військових поселень сини солдат, яких від народження приписували до військового відомства й готували до армійської служби в школах, звідки вони виходили унтер-офіцерами.
29. Консерватизм – течія в суспільно-політичному русі, яка прогрес і стабільність у суспільстві пов'язує з цінностями, що сформувалися в процесі довготривалої еволюції (приватною власністю, мораллю, законами, любов'ю, сім'єю, традиціями, релігією).
30. Конституційна монархія – форма правління, при якій влада монарха була обмежена конституцією.
31. Контрибуція – кошти, що їх переможена країна сплачувала державі-переможцю.
32. Концентрація виробництва – зосередження виробничих потужностей у якійсь місцевості (регіоні) або в руках одного власника.
33. Концесія – договір, на підставі якого уряд або місцева влада передавали на певних умовах право експлуатації лісів, надр, підприємств тощо.
34. Кооперація – добровільна та взаємовигідна співпраця людей, підприємств або держав в економічній сфері або сфері послуг для досягнення спільних цілей.

35. Кримчаки (кримські татари, самоназва – кримли) – тюркський народ, що історично сформувався на Кримському півострові в епоху Пізнього Середньовіччя; створення кримськотатарського народу відбувалося з характерними для кочівників особливостями – завоюваннями, асиміляціями, міграціями багатьох племен та кланів.
36. Легітимація – визнання або підтвердження законності права чи повноважень.
37. Лимар – майстер, що виготовляє дрібні шкіряні речі (упряж для коней тощо).
38. Лібералізація – примиренське ставлення, потурання чомусь або комусь; у політиці – пом'якшення авторитарного (диктаторського, абсолютистського) режиму.
39. Лібералізм – терпимість, поблажливість, потурання; течія в суспільно-політичному русі, що абсолютизує свободу особистості, усіляко пропагує її права, применшує роль держави, колективних обов'язків та персональної відповідальності.
40. Маніфест – урочисте письмове звернення влади чи політичних (громадських) організацій до населення з нагоди важливих подій.
41. Мануфактура – виробництво, у якому існував поділ праці, але зберігався її ручний характер.
42. Масонство – релігійно-етичний, водночас перший організований опозиційний рух в Україні проти самодержавства, ложі (товариства) якого активно діяли в Україні в першій чверті XIX ст. і об'єднували прогресивну дворянську еліту (наприклад, ложа «Любов до істини» в Полтаві).
43. Метрополія – статус держави, що володіла колоніями.
44. Меценатство – добровільна безкорислива підтримка (матеріальна, фінансова, організаційна) розвитку науки, освіти, культури, мистецтва.
45. Мілітаризація – перенесення форм і методів воєнної організації в галузь цивільних відносин; підпорядкування економічного, політичного та суспільного життя держави потребам армії, а також нарощування військової потужності.
46. Мілітаризм – політика озброєння й підготовки до війни, яку веде держава.

47. Місячина – платня продуктами й одягом за шестиденну панцину, що видавалася кріпакові, який не мав власної ділянки землі й працював у маєткові поміщика.
48. Модернізація – докорінні зміни в соціально-економічній та культурній сферах, що означали відхід від традиційного суспільства й перехід до модерного, супроводжувалися капіталізацією економіки, урбанізаційним процесом, активним втручанням держави в регулювання суспільних відносин.
49. Москвофіли (русофіли) – спочатку мовно-літературна, пізніше суспільно-політична течія, що виникла в XIX ст. на землях Галичини, Закарпаття, Буковини й виступала за єдність України у кордонах Російської імперії на засадах «єдиної та неподільної» держави.
50. Народники – учасники політичного руху в Наддніпрянській Україні, які боролися проти самодержавства, а за ідеал справедливості (соціалістичного) суспільного устрою вважали селянську громаду.
51. Народовці – учасники політичного руху західноукраїнської ліберальної інтелігенції в Галичині й на Буковині в 1860-х рр., які орієнтувалися на інтереси українського народу, присвячували себе служінню йому; особливо прагнули підвищити культурно-освітній рівень та національну свідомість людей, захистити їхню мову, пропагували класиків української літератури.
52. Національне пробудження – процес, пов'язаний із формуванням модерної нації, що попервах виявлявся у зростанні інтересу, інтелектуальному осмисленні історії, мови, культури, традицій народу, а завершився становленням національної держави.
53. Національно-визвольний рух – боротьба колоніальних народів за політичну незалежність, економічну самостійність, духовне визволення.
54. Нація – політизований народ; усталена спільність людей (найчастіше етнос), спроможна до політичного, тобто самостійного державного самоствердження.
55. Недільні школи – перші безкоштовні школи для дорослих у Наддніпрянській Україні, що їх у XIX ст. засновувала українська інтелігенція для ліквідації неписьменності.

56. Нова ера – спроба українсько-польського компромісу в Галичині (1890 р.) за посередництва австрійського уряду, що мала на меті надання українцям більших культурних і політичних прав.
57. НТШ (Наукове товариство ім. Шевченка) – найстаріше провідне українське наукове товариство, засноване 11 грудня 1873 р. у Львові; фактично виконувало роль першої української національної академії наук.
58. Октябристи (Союз 17 жовтня) – російська партія великої буржуазії та поміщиків, що виникла після опублікування царського маніфесту 17 жовтня 1905 р.
59. Панславизм – культурно-політична течія, яка відстоювала ідею політичного об'єднання всіх слов'янських народів; сформувавшись у кінці XVIII – першій половині XIX ст., вона еволюціонувала від мрій про культурне відродження до агресивного імперського інструменту.
60. Патерналізм – політика піклування держави або власника про найманого робітника чи службовця через систему пільг, заохочень, привілеїв, гарантії робочого місця; одна з цінностей неолібералізму.
61. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства – наукова установа в Києві (1873 – 1876 рр.), фактично – легальний центр української науки та громадівського руху.
62. Південно-Західний край – офіційна назва трьох правобережних губерній (Київської, Подільської, Волинської) в адміністративно-територіальному устрої Російської імперії.
63. Підприємництво – законна діяльність, здебільшого господарська, метою якої є отримання прибутку.
64. Полонізація – процес насадження польської мови, культури та релігії, який активно відбувався на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії (особливо в Галичині).
65. Посесія – особлива форма земельного орендного володіння, коли держава передавала ґрунти в оренду разом із приписаними до маєтку селянами.
66. Поступовці – члени Товариства українських поступовців (1908 – 1917 рр.).

67. Промисловий переворот – процес у промисловості, пов'язаний із запровадженням машинного виробництва; виникнення й утвердження фабрично-заводського виробництва.
68. «Просвіта» – культурно-освітня організація, заснована народовцями в 1868 р. у Львові.
69. Протоієрей – перший у ряду священиків при церкві, звичайно її настоятель.
70. Профспілки – організаційне об'єднання людей за професійною приналежністю з метою захисту своїх інтересів у стосунках з адміністрацією, власником, державою.
71. Радикали – представники політичної течії в Галичині кінця XIX ст., які поєднували національні інтереси з соціалістичними ідеями.
72. Реакція – політика, спрямована проти прогресивних змін у суспільстві.
73. Реалізм – художній напрям у літературі та мистецтві другої половини XIX ст., що мав на меті об'єктивно-образно відображати повсякденну дійсність.
74. Реформа – перетворення (зміна, нововведення), що відкриває перспективи подальшого розвитку суспільства чи якоїсь його сфери, проте докорінно не знищує основ існуючого устрою, способу життя.
75. Ринкова економіка – економіка, що заснована на приватній власності, свободі підприємництва та ринковому (попит-пропозиція) ціноутворенні.
76. «Русалка Дністрова» – перший західноукраїнський альманах, виданий українською народною мовою у Буді (Будапешті) 1837 р. «Руською трійцею».
77. Рутентство – у другій половині XIX ст. у Галичині так саркастично-презирливо називали тих, хто лояльно ставився до австро-угорської влади (своєрідний відповідник назві «малоросіянство» у Наддніпрянщині).
78. Самодержавство – форма абсолютної монархії та автократії, де верховна влада повністю й безроздільно належала одній особі – самодержцю. Термін пов'язаний із політичним устроєм Московського царства та Російської імперії (від другої половини XV ст. до лютого 1917 р.), що вели цю традицію від ординської практики необмеженої, деспотичної

влади хана над підданими та візантійської ідеології «божественного походження влади».

79. Сепаратизм – політика та практика, що ведуть до відокремлення частини території держави з метою створення нової самостійної держави чи отримання статусу широкої автономії; термін використовують у спекулятивних цілях, ототожнюючи його національно-визвольному рухові.
80. Смуга (межа) осілості – офіційно визначена 1791 р. територія Російської імперії (до якої входила більша частина України), за межами якої євреям заборонялося постійне проживання;
81. Смуга рутенізації – умовна назва періоду в Галичині після 1848 р., коли австрійська влада тимчасово підтримувала українців (русинів), щоб послабити польський вплив у регіоні.
82. Соціал-демократія – течія в суспільно-політичному русі, що виступала виразником інтересів найманих робітників і в такий спосіб прагнула побудувати суспільство загального добробуту.
83. Соціалізм – течія в суспільно-політичному русі, представники якої прагнули ліквідувати приватну власність на засоби виробництва, або думали, що розвиток історії обов'язково призведе до такого результату; основна ідея – боротьба за соціальну справедливість.
84. Соцький – нижчий поліцейний служитель; обирався від міщан або селян, відповідав за порядок на певній території.
85. Соціальна диференціація – розшарування суспільства (верстви) за певною ознакою, наприклад майновим становищем, статусом тощо.
86. Тарасівці – члени політичної організації «Братство тарасівців», що виникла у 1891 р.
87. Театр корифеїв – перший професійний український театр, створений 1882 р. у Єлисаветграді під керівництвом Марка Кропивницького.
88. Тимчасовозобов'язані – статус вчорашніх кріпаків, які, отримавши за реформою 1861 р. особисту волю й набувши при цьому деяких громадянських прав, до підписання уставної грамоти (переходу на викуп) продовжували відбувати на

корить свого колишнього поміщика повинності у вигляді грошового оброку та панщини.

89. Тисяцький – найнижчий поліцейний служитель на селі.
90. Толока – старовинна форма трудової взаємодопомоги, запрошення до виконання великої за обсягом роботи односельчан, сусідів, які працювали без оплати, за частування.
91. Трудова еміграція – масове переселення українського селянства (переважно з Галичини, Буковини та Закарпаття наприкінці XIX ст.) за океан (США, Канада, Бразилія) у пошуках вільних земель та заробітку.
92. Удільні селяни – категорія залежних селян, що мешкали на удільних землях Наддніпрянщини й належали царській сім'ї.
93. Український П'ємонт – метафорична назва Галичини наприкінці XIX ст., як регіону, що став центром українського національно-визвольного руху (за аналогією з італійським П'ємонтом).
94. Урочна система – встановлений обсяг панщини («урок») на день, нерідко настільки обтяжливий, що на його виконання потрібно було 2–3 дні.
95. Фактор – торговий представник (довірена особа, комісіонер, посередник, дрібний маклер), який здійснював комерційні операції за дорученням великих купців.
96. Кріпосницька система – система господарювання, що ґрунтувалася на власності поміщиків (держави, церкви) на землю та використанні праці кріпаків.
97. Хлопоманство – громадсько-культурний рух української інтелігенції на Правобережжі України у 1850 – 1860-х рр., що мав за мету «зближення з народом».
98. Ходіння в народ – масовий ідеологічний та агітаційно-пропагандистський рух інтелігенції й студентства 1870-х рр. у Російській імперії, включно Наддніпрянською Україною.
99. Чумацтво – промисел, що існував в Україні від XV – до другої половини XIX ст.; був пов'язаний із перевезенням на волах хліба, солі, риби та інших продуктів (товарів) для продажу.
100. Ярмарок – періодичний торг, що його проводили у визначеному місці (наприкінці XIX ст. найбільшими були ярмарки в Харкові, Полтаві, Ромнах).

Навчальне видання

**Юрій Присяжнюк
Денис Хоменко
Володимир Швець**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до семінарських занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни
«Нова історія України»**

Технічний редактор С. А. Кандич
Оригінал-макет С. Г. Кандич

Здано до набору 10.05.2026. Підписано до друку 20.07.2026.
Формат 60х84/16. Друк офс. Папір офс.
Гарнітура Petersburg C.
Обл. вид. арк. 5,63. Умов. друк. арк. 5,54.
Зам. № 36. Вид. № 431. Наклад 300 прим.

“Вертикаль”
Видавець та виготівник, друк ФОП Кандич С. Г.
Свідоктво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, тел. 067-292-21-83
e-mail: vertical2003@ukr.net